

ΔΕΚΑ ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Επιμέλεια ΓΙΑΝΝΗΣ Η. ΧΑΡΗΣ

Κείμενα

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ ■ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ ■ ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΝΤΟΥ

ANNA ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΕΛΟΥΔΗΣ ■ ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ ■ ΜΑΡΙΑ ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

και

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Δέκα σύγχρονοι ειδικοί, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, γλωσσολόγοι και φιλόλογοι, και ένας λογοτέχνης του 19ου αιώνα εξετάζουν δέκα βασικούς μύθους της φιλολογίας γύρω από τη γλώσσα. Απόψεις που εμφανίζονται σε κάθε εποχή σαν αυταπόδεικτες αλήθειες, ερήμην των γλωσσολογικών ερευνών και κυρίως των γλωσσικών νόμων, απόψεις για τη φθορά και το θάνατο της γλώσσας, για την αγκλωσσία των νέων, για τη μοναδικότητα της ελληνικής γλώσσας, για την ανέφικτη διδασκαλία της νεοελληνικής χωρίς καταφυγή στα αρχαία ελληνικά, για τις πλούσιες και τις φτωχές γλώσσες κ.ά. εξετάζονται εδώ μέσα από το πρίσμα της αρμόδιας επιστήμης αλλά και της ιστορικής εμπειρίας.

Κείμενα που πρωτοδημοσιεύτηκαν στα *Πρόσωπα* (αρ. 80, 16.9.2000), το ένθετο σαββατιάτικο περιοδικό των *Νέων*, μαζί με αποσπάσματα από τη γλωσσολογική μελέτη του Εμμανουήλ Ροΐδη *Τα είδωλα*, του 1893, επιχειρούν να ανασχευάσουν τους μύθους που αντιστρατεύονται ακριβώς το δυναμισμό της γλώσσας και εμποδίζουν μια ουσιαστική προσέγγιση και καλλιέργειά της.

ΔΕΚΑ ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Επιμέλεια ΓΙΑΝΝΗΣ Η. ΧΑΡΗΣ

Κείμενα

Δ.Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ ■ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ ■ ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΝΤΟΥ

ANNA ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΑΔΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΕΛΟΥΔΗΣ ■ ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ ■ ΜΑΡΙΑ ΚΑΚΡΙΑΔΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

και

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

ΕΒΔΟΜΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη

Γιάννης Η. Χάρης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*

Τυπογραφικές διορθώσεις: Έλλη Βάζου

Στοιχειοθεσία, σελιδοποίηση, φιλμ: Π. Καπένης

Μοντάζ: Π. Σαράτσης

Μακέτα εξωφύλλου: Βασιλική Καρμύρη

Copyright © Σ. Πατάκης Α.Ε. & Γιάννης Η. Χάρης, Αθήνα, 2001

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Δεκέμβριος 2001

Ακολούθησαν οι ανατυπώσεις Μαρτίου 2002, Σεπτεμβρίου 2002,

Δεκεμβρίου 2002, Σεπτεμβρίου 2003, Ιουνίου 2006

Η παρούσα είναι η έβδομη εκτύπωση, Οκτώβριος 2007

KET 3501 ΚΕΠ 1116/07

ISBN 978-960-16-0304-9

ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000 - ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΝΕΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, 563 34 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54 - 2310.70.67.15 - ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα	9
Γιάννης Η. Χάρης, Εισαγωγή: <i>Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα</i>	11
Δ. Ν. Μαρωνίτης, <i>Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση</i>	15
Ευάγγελος Β. Πετρούνιας, <i>Ετυμολογία και προέλευση του λεξιλογίου της νέας ελληνικής</i>	23
Α.-Φ. Χριστίδης, <i>Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: Η αυτονομία της δημοτικής</i>	35
Άννα Φραγκουδάκη, <i>Η γλωσσική φθορά και οι «μεγαλομανείς» γλώσσες</i>	45
Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού, <i>Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος</i>	53

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, <i>Ιδεολογήματα και δανεισμός</i>	63
Γιάννης Βελούδης, <i>Άνισες εξισώσεις: Η γλώσσα των νέων</i>	73
Ελένη Καραντζόλα, <i>Το «απαραβίαστο» της ιστορικής ορθογραφίας</i>	83
Σπύρος Μοσχονάς, <i>Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου</i>	93
Μαρία Κακριδή-Φερράρι, <i>Πλούσιες και φτωχές γλώσσες</i>	103
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Αποσπάσματα από τη μελέτη του Εμμανουήλ Ροΐδη <i>Τα είδωλα</i>	111

Προλογικό σημείωμα

Όταν μου ζητήθηκε από τα Πρόσωπα, το ένθετο σαββατιάτικο περιοδικό της εφημερίδας Τα Νέα, να οργανώσω ένα αφιέρωμα για τη γλώσσα, σκέφτηκα ότι, πλάι στα αφιερώματα και, φυσικά, τις αυτοτελείς εκδόσεις που εξετάζουν την ιστορία της γλώσσας, λείπει ίσως σήμερα μια εξέταση της παλαιότητας, ή της ιστορίας που μυθολογεί και μυθοποιεί τη γλώσσα.

Έτσι, επιχείρησα να καταρτίσω έναν ενδεικτικό κατάλογο με δέκα από τους βασικότερους μύθους γύρω από τη γλώσσα, και επιδίωξα να εξασφαλίσω τη συνεργασία αρμόδιων επιστημόνων που είχαν ασχοληθεί ειδικά με κάποιο από αυτά τα θέματα. Χάρη και στη δική τους πρόθυμη ανταπόκριση πραγματοποιήθηκε το αφιέρωμα, που δημοσιεύτηκε στα Πρόσωπα της 16ης Σεπτεμβρίου 2000, τεύχος 80, σ. 13-33, και κυκλοφορεί τώρα αυτοτελώς, χάρη στην προθυμία των εκδόσεων Πατάκη.

Στα Πρόσωπα κάθε κείμενο καταλάμβανε ένα δισέλιδο και συνοδευόταν –για λόγους αισθητικούς, σελιδοποιητικούς, και όχι ουσιαστικούς– από ένα απόσπασμα της προδρομικής γλωσσολογικής μελέτης του Εμμανουήλ

Ροϊδῆ Τα εἰδῶλα. Λέω «ὄχι οὐσιαστικούς», ἐπειδὴ κάθε ἀπόσπασμα δὲν ἀντιστοιχοῦσε στο ἐκάστοτε ἄρθρο γιὰ τον ἐκάστοτε μῦθο: δὲν ἤθελα νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ συγκατοίκηση αὐτὴ σαν σύγκριση, κατὰ κάποιον τρόπο, τοῦ σημερινοῦ μελετητῆ με τον παλαιότερο συγγραφέα. Ἄλλωστε, δὲν υπήρχε καὶ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία κατὰ θέμα: λόγου χάρι, στο θέμα «πλούσιες καὶ φτωχὲς γλώσσες» ἀντιστοιχοῦν τουλάχιστον τέσσερα ἀποσπάσματα τοῦ Ροϊδῆ, ἀλλὰ κανένα στο θέμα τῆς «γλώσσας των νέων». Ἔτσι, τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ τυπώνονται ἐδῶ ὅλα μαζί σαν ἐπίμετρο, καὶ ὁ προδρομικός, ὅπως εἶπα, λόγος τοῦ Συριανοῦ συγγραφέα τοῦ 19οῦ αἰῶνα ἐμφανίζεται νὰ ἐπιλογίζει τὴ σκέψη των σημερινῶν.

Οφείλω νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴ θέση τὴ διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας Τα Νέα, τὴ διεύθυνση καὶ τὰ μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς των Προσώπων ποὺ υποστήριξαν τὸ ἀφιέρωμα, καὶ τὶς ἐκδόσεις Πατάκη ποὺ ἔδωσαν σ' ἓνα ἐξ ὀρισμοῦ ἐφήμερο ἀφιέρωμα μιὰ «μονιμότερη» θέση. Μὰ πρῶτα, ἐννοεῖται, οφείλω νὰ εὐχαριστήσω τοὺς συντάκτες των κειμένων, οἱ ὁποῖοι ἀνταποκρίθηκαν ὄχι μόνο στὴν ἰδέα ἀλλὰ καὶ στὶς ἐιδικὲς ἀπαιτήσεις ποὺ γεννᾷ ἡ πραγμάτευση τέτοιων θεμάτων μέσα ἀπὸ ἐφημερίδα.

Τὰ κείμενα τυπώνονται ἐδῶ με ἐλάχιστες ἀλλαγές, καὶ με μόνη προσθήκη μιὰ σύντομη βιβλιογραφία κατὰ θέμα.

Γ.Η.Χ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δέκα μῦθοι γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα

Γιάννης Η. Χάρης

Δέκα σύγχρονοι ἐιδικοὶ καὶ ἓνας λογοτέχνης τοῦ 19οῦ αἰῶνα ἐξετάζουν δέκα συστατικούς μῦθους τῆς φιλολογίας γύρω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα. Ὀπωσδήποτε ἔχουμε νὰ κάνομε με μῦθους ποὺ εὐδοκιοῦν καὶ σε ἄλλες χώρες, σχετικὰ με ἄλλες γλώσσες, ἀκόμα καὶ τὶς πλέον ἰσχυρὲς καὶ κραταιωμένες, ὅπως ἡ γαλλικὴ, ἡ γερμανικὴ, ἡ ἀγγλικὴ. Ἐδῶ, ὅπως εἶναι φυσικό, ἐξετάζονται σε σχέση με τὴ δική μας γλῶσσα, με τὴ συγκεκριμένη ἰδιαιτερότητα, τὴ μακραίωνη ἱστορία τῆς, ποὺ τοὺς ἐνισχύει καὶ τοὺς δραματοποιεῖ. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ μῦθοι αὐτοὶ, ὅταν δὲν ἀποτελοῦν συγκροτημένη ἰδεολογία, οφείλουν τὴν εὐρεία διάδοσή τους στὴν ἰδεοληψία τοῦ αὐτονοήτου ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει

και, γενικότερα, στον βαθύ συναισθηματικό δεσμό μας με τη γλώσσα, το κατεξοχήν κοινωνικό αγαθό που μοιάζει άρρηκτα δεμένο με την ταυτότητά μας, άρα με την ίδια την ύπαρξή μας.

Στο αφιέρωμα επιλέχθηκαν δέκα από τους βασικότερους μύθους και αναζητήθηκαν «καθ' ύλην» αρμόδιοι πανεπιστημιακοί, γλωσσολόγοι και φιλόλογοι που αντιπροσωπεύουν όλο το φάσμα της διδακτικής, πανεπιστημιακής πείρας και έρευνας: με τη σειρά που τυπώνονται εδώ τα κείμενά τους: Δ. Ν. Μαρωνίτης, Ευάγγελος Β. Πετρούνας, Α.-Φ. Χριστίδης, Άννα Φραγκουδάκη, Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού, Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Γιάννης Βελούδης, Ελένη Καραντζόλα, Σπύρος Μοσχονάς, Μαρία Κακριδή-Φερράρι.

Για τη διάταξη των κειμένων ακολουθήθηκε ο ειρμός της σχετικής επιχειρηματολογίας που ξεκινά από την «αιθαλή διαπίστωση» ότι η γλώσσα φθείρεται και οδηγείται στον αφανισμό:

1. αφετηρία συνήθως είναι μια γενεαλογική αναφορά στην αρχαία ελληνική γλώσσα, αναφορά ιδιαίτερα γενικευτική, κατά την οποία συγχωνεύονται ή ισοπεδώνονται οι διαφορετικές φάσεις της αρχαίας ελληνικής:

2. η ταύτιση που επιχειρείται βασίζεται κατά

κανόνα στην αναγωγή του λεξιλογίου της νεοελληνικής γλώσσας σχεδόν αποκλειστικά στα «αρχαία ελληνικά»:

3. η νεοελληνική θεωρείται πλέον απολύτως εξαρτημένη από τα αρχαία ελληνικά, και για την καλλιέργειά της τίθεται όρος απαραίτητος η γνώση των αρχαίων:

4. όσο όμως απομακρυνόμαστε από τα αρχαία ελληνικά, η γλώσσα, υποτίθεται, φθείρεται, αφού η εξέλιξη ακριβώς της γλώσσας αντιμετωπίζεται με όρους φθοράς:

5. συστατικά αλλά και ενισχυτικά της «φθοράς» θεωρούνται τα λάθη, αδιακρίτως, και

6. ο δανεισμός από άλλες γλώσσες:

7. σαν απόδειξη για όλα αυτά προσκομίζεται μια επιφανειακή και προπαντός μονομερής παρατήρηση της γλώσσας των νέων:

8. το συμπέρασμα μοιάζει πια αβίαστο: η γλώσσα πεθαίνει, ή και πέθανε ήδη, με την καθιέρωση του μονοτονικού, που καταλύει την ιστορική ορθογραφία:

9. ο προηγούμενος μύθος, για την κατάλυση της ιστορικής ορθογραφίας, φωτίζεται εδώ με την ένταξή του σ' έναν γενικότερο, βασικό μύθο, ο οποίος ταυτίζει τη γλώσσα με τη γραφή της.

10. Το αφιέρωμα κλείνει με ένα κείμενο με το οποίο θα μπορούσε και να αρχίζει: την εξέταση της διάκρισης σε «πλούσιες» και «φτωχές» γλώσσες, διάκριση που υπόκειται σε όλους τους μύθους τους οποίους καταγράψαμε. Εδώ άλλωστε φαίνονται τα όρια και οι αντοχές του οικοδομήματος, και προπαντός ο ολισθηρός δρόμος της συλλογιστικής που προσπαθήσαμε να ανασυστήσουμε.

Οι περισσότεροι μύθοι «σχολιάζονται» παράλληλα μέσα από τον λόγο του Εμμανουήλ Ροΐδη, του μαχητικού δημοτικιστή που από αδυναμία έγραφε στην καθαρεύουσα, όπως το εξηγεί αλλού ο ίδιος. Του ανήκει αυτή η θέση εδώ, επειδή είναι ο πρώτος που αφιέρωσε ειδική μελέτη στα *Είδωλα* —όπως τα ονόμασε— τα οποία στοιχειώνουν τη σκέψη μας για τη γλώσσα. Από τη μελέτη αυτή, που δημοσιεύτηκε το 1893 και κυκλοφορεί τώρα στη σειρά των *Απάντων* του (Ερμής, Αθήνα 1978, 4ος τόμ., σελ. 93-363), προέρχονται όλα τα παραθέματα που τυπώνονται πλάι στις σύγχρονες μελέτες.

Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση

Δ. Ν. Μαρωνίτης

Λίγα λόγια πρώτα για τους όρους «μύθοι» και «μυθοποίηση», οι οποίοι επιβάλλονται διά του τίτλου εδώ στην αρχαία ελληνική γλώσσα. Εξαρχής θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι η περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας μυθολογία θα μπορούσε, σχηματικά πάντοτε, να μοιραστεί σε τέσσερις εποχές: αρχαιότητα, βυζάντιο, τουρκοκρατία, νέος ελληνισμός. Για ευνόητους λόγους θα επιμείνω στην πρώτη εποχή.

Στον ευρύτερο χώρο της αρχαιογνωσίας, ειδικότερα στην περιοχή της ιστορίας των ιδεών, η

Ο Δ. Ν. Μαρωνίτης είναι ομότιμος καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

λέξη «μύθος» χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται λίγο πολύ ως συμπληρωματικός και μάλλον αντίθετος όρος των λέξεων «λόγος» και «σκέψη». Η προηγούμενη διάκριση υπονοεί δύο διακεκριμένα (όχι κατ' ανάγκην και διαδοχικά) συστήματα έκφρασης και επικοινωνίας στον αρχαιοελληνικό κόσμο —πρώιμο, ακμαίο, όψιμο: παραδοσιακό και συλλογικό το ένα, εξατομικευμένο και κατά κάποιον τρόπο νεότερικό το άλλο· αλληγορικό το πρώτο, κυριολεκτικό το δεύτερο· φαντασιακό το προηγούμενο, εξορθολογισμένο το επόμενο. Προφανώς οι τρεις προτεινόμενες διακρίσεις παραείναι απλουστευτικές και βεβαίως δεν αποκλείουν την επιμειξία τους.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, προκειμένου για την αρχαία ελληνική γλώσσα αναγνωρίζονται από πολύ νωρίς μυθολογικού τύπου ερμηνείες της, οι οποίες εντούτοις απαντούν σε ριζικές περί γλώσσας απορίες, μερικές μάλιστα από τις οποίες παραμένουν ακόμη και σήμερα άλυτες. Οι σχετικοί πάντως μύθοι εύκολα μοιράζονται ανάμεσα σ' εκείνους που αφορούν τον αυτονόητο μάλλον προφορικό λόγο και σ' αυτούς που προσπαθούν να εξηγήσουν το αίνιγμα της γραφής. Καταλογίζω εφεξής σε τέσσερις κατηγορίες τα περί γλώσσας

απορήματα που μπορεί κανείς να διακρίνει στην αρχαία ελληνική γραμματεία:

1. Μυθολογείται πρώτα η αρχαία ελληνική γλώσσα ως προς την καταγωγή και την εύρεσή της· κυρίως ως προς τη θεολογική, ανθρωπολογική ή μεικτή αφορμή της.

2. Μυθολογήματα επίσης εμφανίζονται, προκειμένου να κατοχυρωθούν η αρχαιότητα και η προτεραιότητα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας έναντι άλλων γειτονικών γλωσσών.

3. Μυθολογικές εξηγήσεις προτείνονται, για να αποφασιστεί ο πραγματολογικός, ή και οντολογικός, τύπος της γλώσσας σε αντίθεση προς τον συμβατικό της χαρακτήρα.

4. Μύθοι, τέλος, επινοούνται, για να υποστηρίξουν ως αδιαίρετο το ζεύγος «όμαιμον-ομόγλωσσον», στο πλαίσιο μιας αυθεντικής φυλετικής ιθαγένειας, εκεί μάλιστα που λίγο πολύ σκανδαλίζει η εμφάνιση κάποιας πολυγλωσσίας.

Δεν έχω τον χώρο να παραδειγματίσω τις προτεινόμενες τέσσερις απορηματικές κατηγορίες, οι οποίες αφορούν λιγότερο στην προφορά και περισσότερο στη γραφή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Είναι ωστόσο προφανές ότι οι διάφοροι αυτοί

μύθοι περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας δεν πρέπει να θεωρούνται αυθαίρετοι και καταφρονητέοι, στον βαθμό που ανταποκρίνονται σε αναγνώσιμες ανθρωπολογικές και ιστορικές συνθήκες. Παρά ταύτα η αρχαιογνωστική επιστήμη, ειδικότερα η επιστήμη της γλωσσολογίας, επωμίζεται νομίμως την ευθύνη να διακρίνει τις τεκμηριωμένες γνώσεις μας για την αρχαία ελληνική γλώσσα από τις ιδεολογικές μεταμορφώσεις και παραμορφώσεις της, οι περισσότερες από τις οποίες σχηματίζονται στα ελληνιστικά και ελληνορωμαϊκά χρόνια, εφεξής εγκαθίστανται και προοδευτικώς εξωραϊζουν ως σήμερα το είδωλο πλέον της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ως μέτρο αξιολογικής σύγκρισής της με τη νέα ελληνική γλώσσα.

* * *

Η βασικότερη ιδεολογική (μυθολογική και μυθοποιητική) παρεξήγηση περί της αρχαίας ελληνικής γλώσσας αναγνωρίζεται στην αυθαίρετη ταύτισή της με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Σύμφωνα με τούτο το ιδεολόγημα, η υψηλή στάθμη της γλώσσας εξασφαλίζει εκ των προτέρων την υψηλή στάθμη της γραμματείας, ως σχέση μάλιστα αιτίου προς αιτιατό. Τούτο προφανώς

σημαίνει αξιολογική πρόταξη πλέον της γλώσσας έναντι των γραμμάτων· σάμπως να πρόκειται για ένα είδος γλωσσικής γεννήτριας, προορισμένης να παράγει στο διηνεκές αξεπέραστης αξίας λογοτεχνικά και γραμματειακά έργα. Η μυθολογική και μυθοποιητική αυτή στρέβλωση ανάγεται στα όψιμα ελληνιστικά χρόνια και κωδικοποιήθηκε από το γνωστό κίνημα και τους συντελεστές του πρώιμου και ύστερου αττικισμού.

Σε τούτο το σημείο αξίζει να θυμηθούμε ότι η αρχαϊκή και κλασική εποχή δεν φαίνεται να κατέχεται από γλωσσική αυταρέσκεια. Γλώσσα και γραμματεία συμβάλλονται, καλλιεργούνται και εξελίσσονται με συνεχή διάλογο-αντίλογο του παρόντος με το παρελθόν, χωρίς βεβαίως τούτο να σημαίνει μαθησιακή αχαριστία του πρώτου προς το δεύτερο. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός ότι στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια δεν σχηματίζεται κάποιος λογοτεχνικός κανόνας, μολονότι αναγνωρίζονται οφειλές στους θεμελιωτές των λογοτεχνικών ειδών και γενών, και προπαντός στον Όμηρο.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, με την αττικιστική προκατάληψη, σύμφωνα με την οποία αρχαία ελληνική γλώσσα και αρχαία ελληνική γραμμα-

τεία λίγο πολύ ταυτίζονται, τα λογοτεχνικά κατορθώματα της αρχαιότητας αποσυνδέονται πλέον από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα και θεωρούνται εφεξής υποχρεωτικά γλωσσικά πρότυπα. Σ' αυτό πάντως το μύθευμα περί της αρχαίας ελληνικής γλώσσας οφείλονται παρεπόμενες εμπλοκές του γλωσσικού μας ζητήματος και μια σειρά από συγγενικά ιδεολογήματα, τα οποία, για λόγους δημοσιογραφικής οικονομίας, εδώ μόνον επιγράφονται. Εννοούνται τα μυθεύματα για: (α) την καθαρότητα και τον άμεικτο χαρακτήρα της αρχαίας ελληνικής γλώσσας· (β) την πρότυπη αξία της έναντι όλων των άλλων γλωσσών· (γ) την αδιατάρακτη συνοχή και συνέχειά της· (δ) το αμετάφραστό της· (ε) την αποκλειστική κληροδοσία της στους Νεοέλληνες. Τα ιδεολογήματα αυτά, τα οποία ταλαιπώρησαν για δύο σχεδόν αιώνες τη νεοελληνική παιδεία και εκπαίδευση, υφέρπουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ακόμη και σήμερα, μολονότι η δογματική υπεράσπισή τους οδηγεί συχνά σε πραγματολογικές αλλά και λογικές αντιφάσεις. Με μια τέτοια, κραυγαλέα, αντίφαση κλείνω το ιχνογράφημα τούτο περί αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Ενώ οι Νεοέλληνες, εν ονόματι της αρχαίας

ελληνικής γλώσσας, διεκδικούν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ισοτιμία της νεοελληνικής γλώσσας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, στο εσωτερικό της χώρας καταφανώς υποτιμούν τη στάθμη της νεοελληνικής γλώσσας, την οποία θεωρούν, έναντι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ανεπαρκή. Πρόκειται για ένα είδος ακατανόητης ενδογλωσσικής ανισοτιμίας, η οποία οδηγεί στην αυθαίρετη υπόθεση ότι η νεοελληνική γλώσσα χρειάζεται συνεχώς την υποστήριξη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, για να καλύπτει τα κάθε λογής κενά της.

ΥΓ. Περιττεύει να πω ότι, ως κλασικός φιλόλογος, που χρόνια μελετώ την αρχαία ελληνική γλώσσα, αισθάνομαι φιλολογική έλξη προς αυτήν, την οποία εντούτοις είμαι υποχρεωμένος να υπερκεράσω, προκειμένου η απόσταση μεταξύ μύθου και λόγου για την αρχαία ελληνική γλώσσα να μην καταστεί αγεφύρωτο χάσμα.

Ετυμολογία και προέλευση
του λεξιλογίου
της νέας ελληνικής

Ευάγγελος Β. Πετρούνας

Η ετυμολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος που μελετά την προέλευση των λέξεων και έχει την υποχρέωση να δείξει από πού προέρχονται τόσο η μορφή τους όσο και οι βασικές τους σημασίες. Όμως οι παλιότερες ετυμολογίες της νέας ελληνικής παρουσιάζουν συχνά μια ψεύτικη εικόνα σχετικά με την προέλευση του λεξιλογίου αυτής της γλώσσας, που οφείλεται στην προσπάθεια, μέσα από έναν στείρο φερμαλισμό, να αναχθούν τα πάντα στα «αρχαία ελληνικά».

Καθώς είχε δείξει κιόλας πριν από έναν αιώνα ο

Ο Ευάγγελος Β. Πετρούνας είναι καθηγητής Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Γεώργιος Χατζιδάκις, οι βάσεις της λαϊκής νεοελληνικής γλώσσας βρίσκονται στην ελληνιστική κοινή, που αποτελεί σημαντικά διαφοροποιημένη εξέλιξη της κλασικής ελληνικής. Από άποψη πολιτικής ιστορίας, η ελληνιστική κοινή επεκτείνεται μέχρι και τη ρωμαϊκή εποχή. Με τη δημοσίευση των ετυμολογιών του Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ) του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, νομίζω φάνηκε πως και της λόγιας γλώσσας οι βάσεις βρίσκονται στην ελληνιστική εποχή, και σε μικρότερο βαθμό στην κλασική ελληνική.

Αντιστοιχίες της νέας ελληνικής με άλλες γλώσσες

Όπως και σε άλλες γλώσσες, έτσι και στη νέα ελληνική υπάρχουν λέξεις «κληρονομημένες», δηλαδή λέξεις που είτε οι ίδιες είτε τα επιμέρους στοιχεία τους υπάρχουν συνεχώς στη γλώσσα για πολύ μεγάλο διάστημα, έστω και με τροποποιημένη μορφή και προφορά. Σύμφωνα με την τοποθέτηση που έγινε πιο πάνω, οι λέξεις αυτές ανάγονται τουλάχιστον στην ελληνιστική περίοδο: πάτερας (υπήρχε κιόλας στην κλασική ελληνική ως πατήρ), ανθρωπιά (δημιουργήθηκε το Μεσαίωνα, με βάση το παλιότερο ουσιαστικό άνθρωπος και

το επίθημα -ιά), σπίτι (ήρθε από τα λατινικά κατά τη ρωμαϊκή περίοδο). Υπάρχουν επίσης μεταγενέστερα δάνεια, είτε λαϊκής προέλευσης: ζουμπούλι, είτε λόγιας: ιβουάρ, ιμπεριαλισμός. Τέλος, παρουσιάζονται και λόγιοι νεολογισμοί: ηχογραφώ.

Ιδιαιτερότητες της νέας ελληνικής

Η νέα ελληνική όμως παρουσιάζει και ιδιαιτερότητες, που δεν συναντιούνται σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, ή συναντιούνται σπάνια. Για να γίνει κατανοητό αυτό, πρέπει να δοθούν εισαγωγικά μερικές βασικές πληροφορίες. Για ιδεολογικούς λόγους, δηλαδή εθνικούς, πολιτιστικούς, αλλά και για εσωτερικούς γλωσσικούς λόγους, όπως είναι χαρακτηριστικές μορφολογικές ομοιότητες ανάμεσα στα αρχαία και στα νέα ελληνικά, η ελληνική γλώσσα θεωρείται ενιαία, από την κλασική ή ακόμη και από τη μυκηναϊκή εποχή μέχρι σήμερα.

Σε αντιπαράθεση, οι νεολατινικές, αλλιώς ρομανικές, γλώσσες, όπως τα ιταλικά, τα ισπανικά, ή τα γαλλικά, παρόλο που από χρονική άποψη η απόσταση ανάμεσα σ' αυτές και στα λατινικά είναι πολύ μικρότερη απ' ό,τι η απόσταση ανάμεσα στα σημερινά και στα κλασικά ελληνικά, δε θεω-

ρούνται «ίδια» γλώσσα με τον πρόδρομό τους, τα λατινικά.

Όταν η σημερινή ελληνική γλώσσα ανάγεται σε τόσο παλιά εποχή, φυσικό είναι να παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές όχι μόνο στην προφορά αλλά και στη σημασία των λέξεων, ενώ σε άλλες γλώσσες οι σημασιολογικές αλλαγές παρουσιάζονται πολύ πιο περιορισμένες. Φέρνω σαν παράδειγμα δύο λέξεις λαϊκής προέλευσης, που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για το νεότερο πολιτισμό: *σταυρός*, *παράδεισος*. Στην κλασική ελληνική, *σταυρός* σήμαινε «όρθιος πάσσαλος». Τη νέα της σημασία η λέξη την απέκτησε σαν μετάφραση του λατινικού *crux*. Η λ. *παράδεισος*, αρχικά δάνειο από τα περσικά, σήμαινε «κλειστό πάρκο Πέρση άρχοντα». Τη νέα σημασία της την απέκτησε σαν μετάφραση του εβραϊκού *κήπος της Εδέμ*.

Μια δεύτερη ιδιαιτερότητα είναι ο λόγιος δανεισμός από παλιότερες περιόδους της γλώσσας, και βασικά από την ελληνιστική κοινή. Το φαινόμενο της επανεισαγωγής παλιών λέξεων το ονόμασα στην *Εισαγωγή* του ΔΚΝ: *διαχρονικό δανεισμό*. Παραδείγματα: *δημοκρατία*, *αριστοκρατία*, *χθόνιος*, *η οδός*. Όπως φαίνεται από τα δύο τελευταία παραδείγματα, πολλές φορές τα δάνεια αυτά

δε συμφωνούν με τους φωνολογικούς και τους μορφολογικούς κανόνες της λαϊκής γλώσσας, και μερικές φορές, όπως συμβαίνει με τα θηλυκά σε -ος, τροποποιούν σήμερα τους κανόνες της νέας ελληνικής.

Πολλές από τις επανεισαγμένες αρχαίες λέξεις αποδίδουν στην πραγματικότητα νεότερες ευρωπαϊκές έννοιες, έτσι ώστε η σημασία τους διαφέρει άλλοτε πολύ και άλλοτε λιγότερο από την αρχαία: η λ. *τραγωδία* σαν θεατρικός όρος διατηρεί την αρχαία σημασία της, αλλά στη σημασία «φριχτή κατάσταση» αποδίδει σημασία που απέκτησε στα γαλλικά. Η ίδια σημασία έχει περάσει και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Μπορεί να σκεφτεί κανείς τη νέα σημασία της λέξης *φανταστικός* (= εξαιρετικός).

Η ριζική αλλαγή στη σημασία πολλών αρχαίων λέξεων είναι ένας από τους λόγους που οι σημερινοί Έλληνες δυσκολεύονται να μάθουν σωστά τα αρχαία ελληνικά: γιατί καθώς τα παλιότερα λεξικά δεν επισημαίνουν τις αλλαγές, ενισχύεται στο μυαλό του αναγνώστη η σφαλερή ταύτιση ανάμεσα στη σημερινή και στην παλιά σημασία, που φυσικό είναι να έχει κιόλας κάνει υποσυνείδητα.

Μια τρίτη ιδιαιτερότητα οφείλεται στην ύπαρ-

ξη αυτού που αλλού το ονόμασα διεθνή ελληνικά. Καθώς διάφορες ανθρώπινες δραστηριότητες διαμορφώθηκαν κατά την ελληνική αρχαιότητα, πολλοί όροι που τις εξέφραζαν πέρασαν σε άλλες γλώσσες, και ιδίως στα λατινικά. Από τα λατινικά, με τη λατινική πια μορφή τους, και μαζί με λατινικές λέξεις, κληροδοτήθηκαν στις νεότερες γλώσσες: αθλητής, φιλοσοφία, μουσική, ιστορία, αστρονομία. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε προηγούμενο, έτσι ώστε σήμερα οι νεότερες γλώσσες δανείζονται και απευθείας λέξεις από τα αρχαία ελληνικά, όπως φυσικά και από τα λατινικά: ερωτικός, πολιτική, δημοκρατία. Μερικές λέξεις που πέρασαν πολύ νωρίς στις ευρωπαϊκές γλώσσες μέσα από τη λαϊκή παράδοση μπορεί να έχουν αλλάξει τόσο, ώστε η καταγωγή τους να μη διακρίνεται με την πρώτη ματιά: π.χ. στα αγγλικά *church* < κυρι(α)κόν, *police* < πολιτεία.

Το σημαντικότερο όμως είναι πως, επεκτείνοντας αυτή την παράδοση, εκατοντάδες χιλιάδες λέξεις με βάση αρχαία ελληνικά και λατινικά λεξικά στοιχεία δημιουργούνται σήμερα, για εξυπηρέτηση των νεότερων αναγκών. Μερικές είναι σύμφωνες με τους σημασιολογικούς και μορφολογικούς κανόνες των δύο κλασικών γλωσσών: παν-

δαιμόνιο, ακουστική. Συχνότερα όμως δε συμφωνούν με αυτούς, αφού δημιουργούνται για εξυπηρέτηση των σημερινών αναγκών και όχι για επίδειξη αρχαιομάθειας: μικρόβιο, ορθοπαι(ε)δική, ουτοπία, πανόραμα, πολυκλινική. Οι λέξεις αυτές έρχονται και στα νέα ελληνικά σαν δάνεια από τις νεότερες γλώσσες, και φυσικά τροποποιούν τους μορφολογικούς και σημασιολογικούς κανόνες της ελληνικής.

Τα δάνεια μπορεί να είναι είτε απευθείας, δηλαδή με δανεισμένη και τη μορφή και τη σημασία: *ιβουάρ*, *κομπιούτερ*, ή να αποτελούν μετάφραση ξένων λέξεων. Το αγγλικό *skyscraper* μεταφράστηκε σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, και στα νέα ελληνικά ήρθε σαν *ουρανοξύστης*. Στη γλώσσα μας όμως τα μεταφραστικά δάνεια είναι πολύ συχνότερα από ό,τι σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, γιατί παλιότερα οι μορφωμένοι φαντάζονταν πως η ύπαρξη δανείων σε μια γλώσσα είναι «δείγμα φτώχειας, παρακμής» κτλ., και αντικαθιστούσαν τα απευθείας δάνεια με μεταφραστικά, ώστε να μην είναι προφανής ο δανεισμός.

Στη λαϊκή γλώσσα υπήρχε η λ. *φαμίλια*, απευθείας δάνειο από το ιταλικό *famiglia*. Στη λόγια γλώσσα όμως αντικαταστάθηκε από τη λ. *οικο-*

γένεια, που αποτελεί μετάφραση της ιταλικής λέξης, και αποσκοπούσε στο να αποκρυβεί το γεγονός του δανεισμού. Η μετάφραση στηρίχτηκε στην αρχαία λ. οικογενής, «δούλος γεννημένος στο σπίτι», που αντιστοιχεί περίπου προς το λατινικό *famulus*, ετυμολογικό πρόδρομο του ιταλικού *famiglia*. Στα αρχαία ελληνικά, η *φамиλία*, *οικογένεια*, λεγόταν *οίκος*, ή *οικία*.

Και τα μεταφραστικά δάνεια είναι δυνατό να τροποποιούν τους κανόνες της ελληνικής: ακταιωρός (<γαλλ. *garde-côtes*), πολυμέσα (<αγγ. *multi-media*). Η λόγια προέλευσης αντωνυμία ο οποίος είχε μπει κιόλας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, όπως διαπιστώνουμε από το έργο του Κύπριου ιστορικού Λεόντιου Μαχαιρά, αρχικά με τη μορφή ο ποίος, η ποία, και ήτανε μετάφραση του γαλλικού *le quel, la quelle*. Είναι ενδιαφέρον πως σήμερα πολλοί μορφωμένοι προτιμούν αυτή την αντωνυμία από το λαϊκής προέλευσης αναφορικό μόριο που.

Πολλές φορές μάλιστα συμβαίνει κάποια λέξη να μπήκε στη νεότερη ελληνική από διπλό δρόμο, σαν δάνειο μορφής από τα αρχαία ελληνικά και σαν δάνειο σημασίας από τις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, ιδίως τα γαλλικά. Το φαινόμενο

αυτό το ονόμασα αλλού *δισυπόστατο δανεισμό*, και, απ' όσο ξέρω, πρόκειται για *ιδιαιτερότητα που δεν παρατηρείται, τουλάχιστον σε ευρωπαϊκές γλώσσες*.

Η αρχαία λέξη *εκδρομή* σήμαινε «στρατιωτική επίθεση». Σήμερα μεταφράζει το αγγλικό *excursion*, που ετυμολογικά στηρίζεται στο λατινικό *excursio*, «στρατιωτική επίθεση».

Ο αρχαίος αριστοτελικός όρος *υπάλληλοι*, που αναφερόταν σε έννοιες της λογικής, μεταφράστηκε στα γαλλικά σαν: *subalternes*. Όμως με την ίδια λέξη χαρακτηρίζονταν στα γαλλικά και οι κατώτεροι υπάλληλοι: *employés subalternes*. Στα νέα ελληνικά χρησιμοποιήθηκε η αρχαία λέξη με τη γραφειοκρατική σημασία της γαλλικής: και βέβαια δεν υπονοούμε πως οι Έλληνες υπάλληλοι έχουν κάποια ιδιαίτερη ροπή προς τη φιλοσοφία, και ειδικά την αριστοτελική!

Σε γλώσσα με τόσο μακράιωνη ιστορία είναι φυσικό να παρουσιάζονται και τυχαίες αναδημιουργίες, που δυστυχώς συχνά παρερμηνεύονται. Δύο παραδείγματα: Στα παλιότερα λεξικά η λ. *τραπεζαρία* θεωρείται μεσαιωνική. Στα μεσαιωνικά ελληνικά όμως *τραπεζαρία* ήταν θηλυκό του *τραπεζάριος*, και σήμαινε την καλόγρια την επιφορτι-

σμένη με την τήρηση της τάξης στην αίθουσα φαγητού των γυναικείων μοναστηριών. Ωστε η μορφολογική της ανάλυση είναι: *τραπεζάρ(ιος) -ία*, ενώ η σημερινή λέξη αναλύεται: *τραπέζ(ι) -αρία* (σύγκρινε: *τζαμ-αρία*). Η λ. *καπνιστήριο* είναι νεότερη μετάφραση των γαλλικών *fumoir, salon à fumer*. Στα παλιότερα λεξικά όμως παρουσιάζεται σαν μεσαιωνική ή ελληνιστική. Η σπάνια αυτή παλιά λέξη σήμαινε: «θερμό λουτρό» ή ίσως «θυμιατήρι», και βέβαια δεν είχε σχέση ούτε με τσιγάρα ούτε με πούρα. Οι παλιότεροι ετυμολόγοι θα μπορούσαν να είχαν αναρωτηθεί, τι είδους ταμπάκο κάπνιζαν άραγε οι Βυζαντινοί πριν από την ανακάλυψη της Αμερικής; Αλλά ο στείρος φορμαλισμός δεν ενδιαφέρεται για λογικές ερωτήσεις.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Bouffartigue J. και Delrieu A.M., *Trésor des racines grecques*, Βερολίνο-Παρίσι 1981· ελλην. μετ. Α. Μόζερ, *Οι ελληνικές ρίζες στη γαλλική γλώσσα*, Ελευθεροτυπία, Αθήνα 1993.

- Cotez H., *Dictionnaire des structures du vocabulaire savant*, Robert, Παρίσι 1985.
- Munske H.H. και A. Kirkness (επιμ.), *Eurolatein*, Niemeyer Verlag, Τυβίγγη 1996.
- Nybakken O.E., *Greek and Latin in Scientific Terminology*, Ames, The University State of Iowa Press, 1985.
- Πετρούνιας Ε., *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1984.
- «Γλωσσικές σχέσεις Ελλάδας και Δύσης: Λεξιλόγιο και διαχρονικότητα της ελληνικής γλώσσας», *Η ελληνική γλώσσα*, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Αθήνα 1996, σ. 37-40 (91-94, 163-166).
- Οι ετυμολογίες στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη 1998 (δες *Πρόλογο*, σ. η', και *Εισαγωγή*, σ. κ' - κγ').
- «Ιδιαιτερότητες της νεοελληνικής ετυμολογίας», *Γλώσσα και μεταρρυθμίσεις*, Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 57-89.
- Petrounias E., «Loan Translations and the Etymologies of Modern Greek», *Greek Linguistics*, Proceedings of the 2nd International Congress of Greek Linguistics, Σάλτσμπουργκ 1995, 2, 791-801.
- «Parole italiane di origine "greca": Problemi di interferenza», *Atti del I° convegno bilaterale*, Istituto Italiano di Cultura, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 53-66.

Η αρχαία και η νεότερη
ελληνική γλώσσα:
Η αυτονομία της δημοτικής

Α.-Φ. Χριστίδης

Η αντίληψη που καλλιεργήθηκε τα τελευταία χρόνια για την εξάρτηση της επάρκειας στη νεοελληνική γλώσσα —στη δημοτική— από τη γνώση της αρχαίας δεν μπορεί να κατανοηθεί και να αξιολογηθεί αν δεν ενταχθεί σε ένα γενικότερο πλέγμα προΐδεασμών —ακριβέστερα προκαταλήψεων— που συνδέονται με τις περιπέτειες των γλωσσικών συζητήσεων στον ευρύτερο χώρο της ευρωπαϊκής νεοτερικότητας. Οι προΐδεασμοί αυτοί μπορούν να διακριθούν σε ευρύτερους και στενότερους. Στους πρώτους ανήκει η αντίληψη, που κυριαρχεί σχεδόν απολύτως ως

Ο Α.-Φ. Χριστίδης είναι καθηγητής Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

τον 19ο αιώνα (αιώνα των επιστημών και αιώνα γέννησης της γλωσσολογίας), για τη γλωσσική αλλαγή ως «φθορά» και «αλλοίωση». Η αντίληψη αυτή καθορίστηκε από δύο συστατικές αξιολογήσεις της γλωσσικής πραγματικότητας. Η πρώτη αναδεικνύει ως μέτρο γλωσσικής επάρκειας και ποιότητας πρότυπες γραμματειακές γλώσσες (αρχαία ελληνική, λ.χ., και λατινική), αποκλίσεις από τις οποίες —ή αλλιώς, εξελικτικές αλλαγές— θεωρούνται συμπτώματα γλωσσικής παρακμής. Το κίνημα του αττικισμού, όπως διαμορφώνεται στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια, για να συνεχίσει, με διάφορες παραλλαγές, την πορεία του ως τον 20ό αιώνα, αποτελεί γέννημα μιας τέτοιας αξιολόγησης. Και η εξωγλωσσική γείωση αυτής της αξιολόγησης —προκειμένου για τον πρώιμο αττικισμό— βρίσκεται στη νοσταλγία για την «καθαρότητα» και την «ευγένεια» της αττικής διαλέκτου, της διαλέκτου της μεγάλης κλασικής γραμματείας, όπως αντιδιαστέλλεται με την «αλλοίωση» της κοινής, μέσα στις συνθήκες της διευρυμένης ελληνοφωνίας της ελληνιστικής εποχής και στη σύνδεσή της με τη ρωμαιοκρατία, ως εποχή παρακμής.

Ανάλογες στάσεις παρατηρούνται βέβαια και

σε άλλα ιστορικά συμφραζόμενα. Κατά τον 18ο αιώνα μάλιστα στη Γαλλία «η διαμάχη των αρχαίων και των μοντέρνων». Υποστηρίζεται με πάθος η εκφραστική ανεπάρκεια της νεότερης γαλλικής σε σύγκριση με τις κλασικές γλώσσες. Και στην περίπτωση αυτή, η διαμάχη αφορούσε, τελικά, το παρόν: αυξανόμενη κυριαρχία της καθομιλούμενης, υποχώρηση της λατινικής και συνακόλουθη εκκοσμίκευση, άνοδος της αστικής τάξης, ο «ορίζοντας» της Γαλλικής Επανάστασης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι αυτήν ακριβώς την εποχή μάλιστα και η διαμάχη για τους νεολογισμούς, για την ανάγκη εμπλουτισμού της γαλλικής γλώσσας με νέους όρους. Ο κύριος αντίπαλος αυτού του εμπλουτισμού είναι ο συντηρητικός γλωσσικός κλασικισμός, που θα ηττηθεί από τη Γαλλική Επανάσταση, εποχή θριάμβου για τη νεολογική επέκταση της γαλλικής γλώσσας. Και η αντεπανάσταση —τόσο ως κίνημα, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, όσο και ως νικητής, αργότερα— θα επιτεθεί στη γλωσσική πολιτική του 1789, χαρακτηρίζοντάς την «κατάχρηση των λέξεων». Στα 1797, λ.χ., κυκλοφορεί ένα φυλλάδιο με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Για τον φανατισμό στην επαναστατική γλώσσα*.

Η αξιολόγηση των ομιλούμενων μορφών γλώσσας με μέτρο πρότυπες γραμματειακές γλώσσες ή χρήσεις συναρτάται (και κάποτε ταυτίζεται) και με τη ρητή κοινωνική αξιολόγηση των γλωσσικών χρήσεων: τη διάκριση μεταξύ της «καλής χρήσης» της γλώσσας, που ανήκει στους «εκλεκτούς» της κοινωνικής στρωματογραφίας, και στην «κακή χρήση», που ανήκει στην ακαλλιέργητη πλειοψηφία. Η —ιστορικά— οριζόντια αυτή αξιολόγηση ουσιαστικά ενοχοποιεί τη «μάζα» των χρηστών για την «αλλοίωση» και την «παρακμή» της γλώσσας. Όλα τα κινήματα γλωσσικού συντηρητισμού προσυπογράφουν, ρητά ή υπόρητα, αυτή την αξιολόγηση. Και δεν θα μπορούσε να ήταν αλλιώς: η έννοια της πρότυπης γλώσσας —και μάλιστα με τη μορφή της γραμματειακής, μη ομιλούμενης, γλώσσας— ή της πρότυπης χρήσης υπονοεί τον «εκλεκτό», πρότυπο χρήστη. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Βωζελά (Γαλλία, 18ος αιώνας): «Για μας ο λαός είναι κάτοχος μόνον της κακής χρήσης».

Επέμεινα κάπως στο ευρύτερο πλαίσιο των στάσεων απέναντι στο ζήτημα της ιστορίας των γλωσσών και της γλωσσικής αλλαγής, γιατί έτσι μπορεί να φωτιστεί η ιστορικότητα αυτών των

στάσεων —η διασύνδεσή τους, με άλλα λόγια, με το ιστορικό παρόν που τις γεννά και τις καθιστά δραστικές. Στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας και της ιστορίας της υπάρχουν, ωστόσο, κάποιες ιδιαιτερότητες, που αντανακλούν κάποιους στενότερους προΐδεασμούς. Πρόκειται για τον ρόλο της αρχαίας (ή της αρχαιότροπης) ελληνικής γλώσσας στη διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η υποτίμηση της ομιλούμενης γλώσσας, στο πλαίσιο του μακραίωνου αττικισμού (ελληνιστικού και βυζαντινού), θα αποκτήσει στον 19ο αιώνα —τον αιώνα της ελληνικής εθνογένεσης— μια νέα διάσταση: η γλώσσα (ως καθαρεύουσα) θα κληθεί να επιβεβαιώσει τη συνέχεια με την αρχαιότητα και —το σημαντικότερο— την ευρωπαϊκή ταυτότητα των Νεοελλήνων. Η «λόγια» γλώσσα —«ομόφωνος», «ομογενής», «ομότροπος» με την αρχαία ελληνική— καλείται να αποδείξει στους καχύποπτους δυτικούς διαχειριστές της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς τη δικαιωματική, καταγωγική συμμετοχή του νεότευκτου νεοελληνικού εθνικού κράτους στο τεράστιο αυτό πολιτισμικό κεφάλαιο. Και η συμμετοχή αυτή θα είναι, ταυτόχρονα, συμμετοχή στην ευρωπαϊκή «οικογένεια». Κατά τη διατύπωση του

Λιβαδά (όπως την παραθέτει ο Ροΐδης) «όσον απέχουσιν οι σήμερον Έλληνες [της αρχαίας] τοσούτον κληθήσονται βάρβαροι υπό των αλλοφύλων, όσον δε αναλαμβάνουσι το απολωλός κατ' ολίγον, τοσούτον επαινεθήσονται και δοξασθήσονται παρ' αυτοίς». Η «πρότυπη» γλώσσα και η συνακόλουθη άρνηση της γλωσσικής αλλαγής θα αποκτήσει έτσι μια νέα σημασιодότηση μέσα στις νέες συγκυρίες.

Υπάρχει, βέβαια, ο δημοτικιστικός αντίλογος, συνεχιστής της παράδοσης του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ο αντίλογος αυτός, ωστόσο, δεν θα καταφέρει να «εκθρονίσει» από το βάθρο της επίσημης εθνικής ιδεολογίας την «πρότυπη» γλώσσα παρά μόνο το 1976 και αφού έχει μεσολαθήσει —ανασταλτικά, υπέρ της καθαρεύουσας— ο «στιγματισμός» της δημοτικής μέσω της σύνδεσής της με το αριστερό κίνημα και —ανατρεπτικά, κατά της καθαρεύουσας, αυτή τη φορά— ο καταληκτικός στιγματισμός της καθαρεύουσας μέσω της σύνδεσής της με τη δικτατορία.⁷

Μετά το 1976 η συζήτηση για τη σχέση αρχαίας και νεότερης ελληνικής συνεχίζεται, ανασημασιοδοτημένη στο πλαίσιο των νέων συγκυριών. Η ριζοσπαστικοποίηση της νεολαίας στην

πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία παράγει το επιχείρημα της «κακοποίησης» της ελληνικής γλώσσας —επιχείρημα που συγκαλύπτει τη διαφωνία «επί της ουσίας», μεταθέτοντάς την σ' ένα χώρο, τη γλώσσα, που μπορεί να προβληθεί ως ένα απειλούμενο «κτήμα ες αεί». Οι παρεμβάσεις στη διδασκαλία των ανθρωπιστικών μαθημάτων και η —πρόσκαιρη— κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων στο γυμνάσιο παράγουν το επιχείρημα της γλωσσικής «αναπηρίας» του χρήστη της νέας ελληνικής, εάν δεν ξέρει αρχαία ελληνικά. Επιχείρημα παντελώς άκυρο, εφόσον η γνώση της μητρικής γλώσσας δεν προϋποθέτει τη γνώση προγενέστερων σταδίων της. Η γνώση αυτών των προγενέστερων σταδίων προσθέτει γνώσεις για τη μητρική γλώσσα αλλά δεν αποτελεί όρο γνώσης/ απόκτησης της μητρικής γλώσσας. Εάν δεν ίσχυε αυτό, τότε θα περίμενε κανείς ότι και στις περιπτώσεις άλλων γλωσσών θα ανέκυπτε το ίδιο ζήτημα: οι Ισπανοί, οι Γάλλοι, οι Πορτογάλοι και οι Ιταλοί θα έπρεπε να θεωρούνται επαρκείς χρήστες των μητρικών τους γλωσσών μόνο εάν ξέρουν λατινικά, την απώτερη πρόγονο των νεολατινικών γλωσσών. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ισχύει, ούτε και τίθεται ως ζήτημα στις χώρες όπου μι-

λιούνται οι γλώσσες αυτές. Και αυτό αρκεί για να αποδείξει το ιδεολογικό απλώς έρεισμα της εμμονής, από κάποιες πλευρές, στην εξάρτηση της νεότερης ελληνικής από την αρχαία.

Ένα πρόσθετο στοιχείο που επιβεβαιώνει την προκατάληψη στην οποία βασίζονται απόψεις αυτού του είδους στο νεοελληνικό πλαίσιο είναι ότι το επιχείρημα της γλωσσικής αναπηρίας του νεότερου χρήστη της ελληνικής συσχετίζεται με την κλασική ελληνική και όχι με την ελληνιστική κοινή ή τη μεσαιωνική ελληνική. Εδώ ακριβώς φαίνεται η ιδεολογική επιλογή που γίνεται, μέσω της οποίας πριμοδοτείται η «πρότυπη» γλώσσα της κλασικής γραμματείας.

Οι ιδεολογικές αυτές στάσεις παράγουν επιπλέον, στο πλαίσιο της γενικότερης εθνικιστικής αναδίπλωσης της εποχής, απόψεις που βασίζονται στις έννοιες της «καθαρότητας» (κινδυνολογία λ.χ. για τον γλωσσικό δανεισμό), της γλωσσικής και πολιτισμικής ανωτερότητας, του «περιούσιου» λαού και της «περιούσιας» γλώσσας. Είναι προφανείς οι κίνδυνοι για το παρόν και το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας που εγκυμονούνται σε απόψεις αυτού του είδους.

Η σημερινή νεοελληνική πραγματικότητα, ό-

πως συνθλίβεται (και όχι μόνο αυτή) ανάμεσα στη Σκύλλα ενός αγοραίου κοσμοπολιτισμού και στη Χάρυβδη ενός εθνικιστικού, διχαστικού απομονωτισμού, έχει ανάγκη μιας προσέγγισης στη γλώσσα —τόσο στον χώρο της εκπαίδευσης όσο και στον χώρο της έρευνας— που να σέβεται τη συστατική ιστορικότητα του φαινομένου. Αυτό το ιστορικό φως έχει το χάρισμα να διατηρεί τα φαινόμενα στο μέτρο του ανθρώπου, του οικουμενικού ανθρώπου, που δεν θυσιάζεται στους διχαστικούς μύθους της στεγανής, εξωιστορικής, περιούσιας ιδιαιτερότητας. Η καλλιέργεια —στην εκπαίδευση— της αρχαιογνωσίας (γλωσσικής και άλλης) θα αποκτήσει νόημα —για το παρόν— μόνον εάν απαλλαγεί από τον προσκυνηματικό φορμαλισμό με τον οποίο έχει ιστορικά συνδεθεί.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Hobsbawm E., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, μετ. Χ. Νάντρις, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- Ricken U., *Linguistics, Anthropology and Philosophy in the French Enlightenment*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1994.
- Σκοπετέα Ε., *Το «Πρότυπο» Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Χριστιδής Α.-Φ., *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1999.

Η γλωσσική φθορά και οι «μεγαλομανείς» γλώσσες

Άννα Φραγκουδάκη

Ο Φερδινάνδος ντε Σωσσύρ έλεγε για τους προστάτες της γλώσσας ότι μοιάζουν με την «κότα που κλώσησε αυγό πάπιας». Πράγματι, ο πατέρας της σύγχρονης γλωσσολογίας, στο μοναδικό και κλασικό βιβλίο του *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, γράφει: «Ο άνθρωπος που θα ισχυριζόταν ότι φτιάχνει μια αμετάβλητη γλώσσα, ότι οι μεταγενέστεροι θα όφειλαν να τη δεχτούν όπως την καθιέρωσε, θα έμοιαζε με την κότα που κλώσησε αυγό πάπιας: η γλώσσα που δημιούργησε θα παρασυρθεί, είτε το θέλει είτε όχι, από το ρεύμα που παρασέρνει όλες τις γλώσσες».

Η Άννα Φραγκουδάκη είναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αυτό το «ρεύμα» που παρασέρνει όλες τις γλώσσες είναι χαρακτηριστικό εγγενές και φυσικό των γλωσσών. Αντίθετα με όλα τα λοιπά ανθρώπινα, που ο χρόνος με την αλλαγή και την αλλοίωση τα φθείρει έως και εξαφανίζει, η γλώσσα είναι το μόνο κοινωνικό φαινόμενο που έχει την ενδιαφέρουσα ιδιοτυπία να διαρκεί στο χρόνο επειδή αλλάζει και αλλοιώνεται. Η αλλαγή και η αλλοίωση εξασφαλίζουν στις γλώσσες τη διάρκειά τους.

Την αλλαγή και την αλλοίωση τις προκαλεί η χρήση της γλώσσας, άρα η αλλαγή δεν είναι φαινόμενο συγκυριακό ούτε συμπτωματικό, είναι φυσικό χαρακτηριστικό των γλωσσών, είναι συστατικό της ζωής, δηλαδή της διάρκειάς τους. «Το σημείο» λέει ο Σωσσύρ «υποχρεωτικά αλλοιώνεται, επειδή συνεχίζεται», η γλώσσα υποχρεωτικά αλλοιώνεται εφόσον και επειδή συνεχίζει να μιλιέται.

Καθώς αλλάζουν οι γενιές και εξελίσσονται οι κοινωνίες, δημιουργούνται νέες ιδέες, νέα αντικείμενα, νέοι τρόποι σκέψης καθώς και νέες ανάγκες επικοινωνίας, στις οποίες οι γλώσσες ανταποκρίνονται με την αλλοίωση και την αλλαγή. Αλλάζουν οι γλώσσες, επειδή αλλάζουν οι ιδέες. Όλοι οι σημαντικοί σταθμοί στην ιστορία των κοινωνιών

που έφεραν καινούρια συστήματα ιδεών επέφεραν θεαματικά μεγάλες αλλαγές στις γλώσσες. Η Αναγέννηση π.χ. ή ο Διαφωτισμός ή η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, που έφεραν καινούρια συστήματα ιδεών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, νέες πολιτικές αρχές, καινούριες κοινωνικές αξίες, νέες έννοιες και αντιλήψεις του κόσμου, μεταμόρφωσαν ριζικά τις γλώσσες σε πολύ λίγο χρόνο.

Με αργότερο ρυθμό απ' ό,τι οι αλλαγές που προκαλούν μεγάλες κοινωνικές ανακατατάξεις, όλες οι γλώσσες αλλάζουν. Αρκεί να διαβάσει κανείς ένα κείμενο γραμμένο πριν από τριάντα χρόνια, για να αναγνωρίσει αμέσως την αλλαγή. Και αν διαβάσει κείμενο γραμμένο μόλις πριν από πενήντα χρόνια, χρειάζεται ειδικές γνώσεις για να το κατανοήσει πλήρως. Όπως έχει γράψει ο Μιχάλης Σετάτος, η γλώσσα «αναγκαστικά» προσαρμόζεται σε νέες ανάγκες επικοινωνίας, η χρήση του λόγου εισάγει νέα στοιχεία στη γλωσσική δομή, και έτσι αλλάζουν οι γλώσσες. Κι ακόμα, η συστατική της ζωής των γλωσσών συνεχής αλλαγή απαιτεί την «περιοδική ανανέωση» της κωδικοποιημένης γλώσσας, με άλλα λόγια την αλλαγή των κανόνων που διδάσκονται στα σχολεία.

Ενδιαφέρον και αποκαλυπτικό είναι ότι όλα τα παραπάνω δεν τα αμφισβητεί σήμερα κανένας απολύτως. Θεωρούνται επιστημονικοί κοινοί τόποι και αντίλογος δεν υπάρχει. Και όμως, συχνά εμφανίζεται στις κοινωνίες ο θρηνητικός μύθος για τη φθορά και την αλλοίωση της μιας ή της άλλης γλώσσας, συνοδευόμενος από την απειλή για την εξαφάνισή της.

Ο μύθος που ταυτίζει την αλλαγή της γλώσσας με την παρακμή επαναλαμβάνεται ασταμάτητα, παρά το γεγονός ότι δεν έχει καμία απολύτως στήριξη. Η μεγάλη αυτή αντίφαση περιέχει μηνύματα κοινωνικά και πολιτικά. Όποια μνεία θρηνητική για τη φθορά μιας γλώσσας κι αν διαβάσει προσεχτικά κανείς, θα διαπιστώσει ότι συνοδεύεται από μια εξιδανικευμένη αναφορά σε μία ορισμένη γλωσσική μορφή, που περιγράφεται σαν ανώτερη και αυθεντική.

Στην ιστορία όλες οι γλώσσες που ονομάστηκαν ανώτερες και αυθεντικές ανήκουν σε επεκτατικές και ιμπεριαλιστικές κοινωνικές ομάδες. Όλες οι γλώσσες που θεωρήθηκαν ιδανικές και τέλειες, η λατινική, η ρωσική, η γερμανική, η αγγλική (και άλλες), αποχτήσανε τους τιμητικούς αυτούς τίτλους την περίοδο βίαιων επεκτατισμών

και της αποικιοκρατίας. Η τσαρική αριστοκρατία (μολονότι μιλούσε γαλλικά) χρησιμοποίησε τις αρετές της ρωσικής γλώσσας σαν επιχείρημα επεκτατικών διεκδικήσεων. Ένας στίχος από γερμανικό ποίημα του 1813: «η πατρίδα του Γερμανού απλώνεται όσο μακριά ηχεί η γερμανική γλώσσα» χρησιμοποιήθηκε αργότερα για ν' «αποδείξει» ότι η γαλλική Αλσατία και Λωρραίνη «ανήκουν» στο γερμανικό κράτος (ενώ κανένας δε θυμήθηκε ότι η «γερμανική γλώσσα» είναι κομμάτι της «γερμανικής πατρίδας» όταν εξοντώνονταν οι Εβραίοι Γερμανοί με μητρική τους τη γερμανική). Τέλος, η Βρετανία ονομάζεται από θεωρητικούς της γλώσσας το 19ο αιώνα «έθνος ικανό να οδηγήσει τον κόσμο, ιδίως στο μέγα ζήτημα της γλώσσας», της οποίας η φυσική «ανωτερότητα» συνίσταται στην «ικανότητα» να «αφομοιώνει» άλλες γλώσσες και να τις μετατρέπει σε «αγγλικές».

Σήμερα, μολονότι ζούμε σε άλλες εποχές, στη Γαλλία π.χ. κυκλοφορεί ένα μικρό βιβλίο μεγάλου ακαδημαϊκού με τίτλο *Αναζητώντας τη χαμένη γαλλική*, με θρηνητικό περιεχόμενο: «χάνεται» η ωραιότητα και αρίστης ποιότητας γαλλική, ενώ «μέχρι το 1940» έλαμπε στον κόσμο. Το συμπέρασμα είναι τούτο: «η γαλλική γλώσσα, δη-

λαδή η πατρίδα, κινδυνεύει». Η χρονολογία της εποχής που η γλώσσα ήταν «ιδανική» είναι ηχηρά αποκαλυπτική, αφορά τη Γαλλία των αποικιών και τη γαλλική όταν είχε τη θέση της διεθνούς γλώσσας. Άρα, η προφητεία για την παρακμή της γαλλικής, ο αγώνας ενάντια στην εξαφάνισή της είναι διεκδίκηση της θέσης που κατέχει η αγγλική στην Ευρώπη.

Είναι αλήθεια ότι με τα παραπάνω μένει δυσεξήγητο πώς συνδυάζεται η ιμπεριαλιστική ερμηνεία με τις σύγχρονες θεωρίες για παρακμή της ελληνικής γλώσσας. Πρόκειται για κρίση της εθνικής ταυτότητας που νιώθουν διάφοροι διανοούμενοι. Περιγράφουν την ελληνική γλώσσα που μιλιέται σήμερα με τα μελανότερα χρώματα και μέμφονται την «αποκοπή» της γλώσσας από τις «ρίζες της». Βλέπουν μέσα στον ευρωπαϊκό καθρέφτη «κατώτερη» την εθνική τους ταυτότητα. Κι επειδή ο ρατσισμός πάντοτε εκδικείται, επειδή η περιφρόνηση προς τη σημερινή ελληνική γλώσσα (κουλτούρα και κοινωνία γενικότερα) είναι μέρος του ρατσιστικού στερεοτύπου της βορειοευρωπαϊκής βιομηχανικής ζώνης, που ταξινομεί σαν «κατώτερη» την κουλτούρα του «Νότου» και της «Ανατολής», αυτοί οι Έλληνες που περιφρονούν

εμάς τους Έλληνες και την «παρακμασμένη» ελληνική μας γλώσσα είναι θύματα του ρατσισμού αλλά και ρατσιστές οι ίδιοι. Βλέπουν την εθνική τους ταυτότητα και γλώσσα μέσα στον καθρέφτη του βορειοευρωπαϊκού ρατσισμού και νοσταλγούν το μέγα κύρος που έχει στους ισχυρούς του κόσμου και υποτιθέμενους ανώτερους η κλασική αρχαιότητα.

Θρηνούν λοιπόν τη φθορά της ελληνικής, δηλαδή εννοούν ότι εμείς οι Έλληνες ένα μονάχα πολιτισμικό αγαθό αποδεικτικό «ανωτερότητας» διαθέτουμε, την αρχαία ελληνική γλώσσα. Η προφητεία για την παρακμή της ελληνικής γλώσσας, με όποιο επιχείρημα κι αν εμφανίζεται, ανάμεσα στις γραμμές το ίδιο πάντα εννοεί: φανταστείτε το εθνικό μεγαλείο που... «θα» είχαμε, αν μιλούσαμε αρχαία ελληνικά.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Baggioni Daniel, *Langues et nations en Europe*, Payot, Παρίσι 1977.
- Dutourd Jean, *A la recherche du français perdu*, Plon, Παρίσι 1999.
- Μπαμπινιώτης Γ., *Νεοελληνική κοινή: Πέρα της καθαρευούσης και της δημοτικής*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1979.
- *Η γλώσσα ως αξία: Το παράδειγμα της ελληνικής*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.
- Saussure Ferdinand de, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979.
- Σετάτος Μιχ., «Φαινομενολογία της καθαρεύουσας», στην *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, 1973, σ. 43-80.

Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος

Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού

Η γλώσσα και η χρήση της υπήρξαν πάντοτε από τα φλέγοντα θέματα στον τόπο μας, είτε με τη μορφή του γλωσσικού ζητήματος (παλαιότερα) είτε, τελευταία, ως γενικότερος προβληματισμός, σε συζητήσεις, συνέδρια, εκπομπές, αρθρογραφία κλπ. γύρω από την αξιολόγηση των στοιχείων της. Ο προβληματισμός ξεκινάει, εκτός των άλλων, από την παρατηρούμενη πολυμορφία/πολυτυπία σε όλα τα επίπεδα και τον τρόπο με τον οποίο αξιολογείται ως συγχρονικό φαινόμενο. Για ορισμένους, περιπτώσεις όπως άσχημος/άσκημος, συναδέλφου/συνά-

Η Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού είναι καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

δελφου, πιο καλύτερος, πρυτάνισσα, φιλοβαριέμαι κλπ. συνιστούν υφολογικές ποικιλίες η χρήση των οποίων ρυθμίζεται από το είδος ή το ύφος της ομιλίας (καθημερινός/ανειμένος, γρήγορος λόγος), καθώς και από τις πραγματολογικές και κοινωνιογλωσσολογικές συνθήκες επικοινωνίας. Για ορισμένους άλλους, αντιθέτως, περιπτώσεις αποκλίσεων όπως πανεπιστήμιου, των σύμβουλων, των ταμίων, των φοιτητικών νεολαίων, από ανέκαθεν, πιο καλύτερος κλπ. αποτελούν ανεπίτρεπτα λάθη τα οποία συνδέονται με την ελλιπή ή ανεπαρκή γνώση της γραμματικής και των κανόνων της και γεννούν απαισιόδοξες σκέψεις σχετικά με το μέλλον της γλώσσας μας.

Δεν αρνούμαι ότι γίνονται λάθη (ασυνταξίες, ακυριολεξίες, σολοικισμοί) κατά τη χρήση της γλώσσας από τον φυσικό ομιλητή σε όλα τα επίπεδα. Τα λάθη αυτά, πολλές φορές, είναι αποτέλεσμα της γλωσσικής πραγμάτωσης και των όρων στους οποίους υπακούει. Δεν θα ασχοληθώ με τις περιπτώσεις αυτές, όπως και με παραδείγματα αντιγραμματικών δομών τα οποία δεν μαρτυρούνται στον λόγο: *διερωτώμαι πότε αν έρθεις, *άρχισα ότι γράφω, *κοντεύω να πέσεις, *σου εύχομαι για να ζήσεις, *τα παιδιά εκμεταλλεύονται πολλές

φορές από τους μεγάλους κλπ. Θα σταθώ σε μια άλλη διάσταση του «λάθους»: του λάθους σε σχέση με το σύστημα και, πιο συγκεκριμένα, με τον βαθμό αδιαφάνειας που παρουσιάζει.

Οι αποκλίσεις για τις οποίες θα κάνω λόγο εδώ ανήκουν στις εξής κατηγορίες:

(i) Προέρχονται από διαχρονικές εξελίξεις της γλώσσας στο φωνολογικό και μορφολογικό επίπεδο: του πανεπιστήμιου, των συναδέλφων, των ανθρώπων.

(ii) Μπορούν να θεωρηθούν προϊόντα ανακατατάξεως ή επανερμηνείας δομών/τύπων σε συγχρονικό επίπεδο. Αναφέρομαι στις εξής ενδεικτικές περιπτώσεις:

(α) παραδείγματα αναφορικών προτάσεων που εισάγονται με το οποίος και στα οποία η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας θεωρείται εσφαλμένη: δεν κατάλαβα τον προβληματισμό του τον οποίο τον διατύπωσε διαστικά· δεν μπορεί να κόψει το τσιγάρο το οποίο το απολαμβάνει όσο τίποτε άλλο·

(β) παραδείγματα με εμφάνιση οιονεί πλεοναστικών στοιχείων: πιο καλύτερος, από ανέκαθεν·

(γ) παραδείγματα χρήσης καθαρά αμετάβατων ρημάτων, όπως διαρρέω, τρέχω, περπατάω, κυκλοφορώ κλπ., ως μεταβατικών/μεταβιβαστικών,

κυρίως, για να εξαρθεί ο δράστης ή η εξωτερική αιτία: ο δημοσιογράφος διέρρευσε την είδηση ότι επίκειται ανασχηματισμός της κυβέρνησης· με αυτά που φοράς πώς να σε κυκλοφορήσω· έτρεξα το πρόγραμμα.

Όλες οι περιπτώσεις αυτές οδηγούν, κατά τη γνώμη μου, σε μια άλλη αντιμετώπιση του «λάθους»: του λάθους όχι ως μεμονωμένου φαινομένου απόκλισης αλλά σε σχέση με το σύστημα που ευνοεί την εμφάνιση και την περαιτέρω γενίκευσή του. Και τούτο διότι:

1. Δεν πρόκειται για μεμονωμένα παραδείγματα τα οποία αβασάνιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δείγματα γλωσσικής απαιδευσίας, αλλά για συστηματικές αποκλίσεις σε διάφορα επίπεδα (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό).

2. Προϋποθέτουν την ύπαρξη ποικιλιών στο γλωσσικό σύστημα,* δηλαδή παράλληλων τύπων που συνυπάρχουν και χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση (ανάλογα με το είδος του λόγου και την

* Οι ποικιλίες αυτές απηχούν σε μεγάλο βαθμό τον δυναμικό χαρακτήρα του συστήματος σύμφωνα με τους κοινωνιογλωσσολόγους. Βλ. ενδεικτικά Boutet (1984).

περίσταση επικοινωνίας). Οι τύποι αυτοί θεωρούνται αποτέλεσμα εξελίξεων σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο.

3. Σηματοδοτούν ασάφεια ή αδιαφάνεια* του συστήματος στο συγκεκριμένο σημείο. Η αδιαφάνεια αυτή, προϊόν εξελίξεων και μεταβολών στη γλώσσα κατά την ιστορική της πορεία καθώς και ποικίλων συγκρητισμών, έχει ως αποτέλεσμα την επανερμηνεία και τη μη αναγκαία ή/και εσφαλμένη γενίκευση τύπων, δομών, καταλήξεων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για πιθανή μεταβολή σε επόμενη φάση της γλώσσας.

* Σύμφωνα με την άποψη ψυχολinguιστών, αναγκαία προϋπόθεση για την κατάκτηση και τη χρήση του συστήματος στα διάφορα επίπεδα είναι η ύπαρξη διαφάνειας ως προς τη σχέση των μερών με το όλο, η δε μορφολογική και συντακτική περιπλοκότητα πρέπει να περιορίζεται σε επιτρεπτά όρια.

Η υπέρβαση των ορίων αυτών οδηγεί σε πιθανές ανακατατάξεις και επανερμηνείες των προβληματικών δομών που τείνουν στην κατά το δυνατό μείωση της περιπλοκότητας με την επικράτηση ορισμένων δομών έναντι άλλων σε επόμενη φάση της γλώσσας.

Για παρόμοια αντιμετώπιση των ιστορικών μεταβολών βλ. ενδεικτικά King (1969) και Lightfoot (1979).

Έτσι, π.χ., παραδείγματα «εσφαλμένου» τονισμού όπως στις περιπτώσεις *πανεπιστήμιου, στάδιου, ένοχου, συναδέλφων, δήμαρχου, σύμβουλου* κλπ. μπορούν να θεωρηθούν αποτέλεσμα μορφολογικών μεταβολών (κατάργηση της προσωδίας) που οδήγησαν στην επικράτηση της ισοτονίας (πρόβλ. τον σχηματισμό αντίστοιχων επιθέτων όπως *άνισου, αντίστοιχου, κόκκινων, πράσινων* κλπ.).

Σε συγχρονικό επίπεδο, η επικράτηση των αδύνατων τύπων της προσωπικής αντωνυμίας (κλιτικά) στις περιπτώσεις των αναφορικών προτάσεων που εισάγονται με το *οποίος* – η χρήση των κλιτικών ως δηλωτικών της πτώσης είναι κανονική σε περιπτώσεις αναφορικών που εισάγονται με το *που* («τα δέντρα που τα φύλλα τους πέφτουν τον χειμώνα λέγονται φυλλοβόλα») – μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα επανερμηνείας των τύπων ως εκφραστικών/επιτακτικών στοιχείων και γενίκευσής τους σε όλες τις περιπτώσεις.

Στην ασάφεια του συστήματος μπορούν να αποδοθούν επίσης εσφαλμένες γενικεύσεις μορίων, καταλήξεων, προθέσεων, όπως στα: *πιο καλύτερος, από ανέκαθεν*. Και τούτο διότι η συγχρονική λειτουργία των *-τερος, -θεν* είναι ασαφής. Σχετι-

κά με το *-θεν* αντίστοιχοι τύποι μαρτυρούνται ήδη στην Κοινή (από μακρόθεν).

Η δημιουργία, τέλος, νέων μεταβατικών (μεταβιβαστικών) ρημάτων θα μπορούσε να αποδοθεί στην τάση για προβολή του δράστη ή της εξωτερικής αιτίας κατ' αναλογία προς περιπτώσεις ρημάτων με δύο συντάξεις: μεταβατικά/αμετάβητα (*λιώνω, ανοίγω, λυγίζω, βράζω* κλπ.): ο ήλιος έλιωσε τον πάγο – ο πάγος έλιωσε, ο αέρας άνοιξε την πόρτα – η πόρτα άνοιξε, η μητέρα έβρασε το γάλα – το γάλα έβρασε.

Το θέμα «λάθη» στη χρήση της γλώσσας και η αξιολόγησή τους σε σχέση με αυτό που ονομάζουμε νόρμα είναι ευρύ και πολυδιάστατο, έχει δε ήδη αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης από διάφορες οπτικές γωνίες, ανάλογα με την ιδιότητα των ερευνητών και τον στόχο της εξέτασης.

Δεν επιχειρήσα να αντιμετωπίσω εδώ το θέμα στη γενικότητά του. Προσπάθησα απλώς να εξηγήσω ορισμένους αποκλίνοντες τύπους που επιδίδουν τα τελευταία χρόνια στον προφορικό και γραπτό λόγο, «ενοχοποιώντας, σε τελευταία ανάλυση, περισσότερο το σύστημα και λιγότερο τους χρήστες για τη βαθμιαία επικράτησή τους» (Θεοφανοπούλου-Κοντού 1999: 258).

Οι αποκλίσεις αυτές εμφανίζονται αρχικά ως γενικές τάσεις που ολοκληρώνονται σε διάστημα γενεών. Εν τω μεταξύ απαντούν ως εναλλασσόμενοι τύποι, περισσότερο ή λιγότερο παραδεκτοί στο γλωσσικό σύστημα, με υφολογική πολλές φορές κατανομή.

Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω ότι μια πιο νηφάλια αντιμετώπιση των ανωτέρω αποκλίσεων θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας του γλωσσικού συστήματος σε συγχρονικό επίπεδο καθώς και των μηχανισμών που οδηγούν στη γλωσσική εξέλιξη μέσα από συνεχείς διασπάσεις και αναδομήσεις.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Boutet J., *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*, μετ. Α. Ιορδανίδου και Ε. Τσαμαδού, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού Δ., «Κενές κατηγορίες και κλιτικά στη ΝΕ: η περίπτωση του αμέσου αντικειμένου», *Γλωσσολογία* 5/6, 1986/87, σ. 41-68.

—«Η ανατομία του λάθους», *Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα 1976-1996, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 1999, σ. 253-259.

Κακριδής-Ferrari M. και Χειλά-Μαρκοπούλου Δ., «Η γλωσσική ποικιλία και η διδασκαλία της ΝΕ ως ξένης γλώσσας», στο *Η Νέα Ελληνική ως ξένη γλώσσα: Προβλήματα διδασκαλίας*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1996.

King R.D., *Historical Linguistics and Generative Grammar*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey 1969.

Lightfoot D.W., *Principles of Diachronic Syntax*, CUP, Cambridge, 1979.

Παπαζαφείρη Ιω., *Λάθη στη χρήση της γλώσσας*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1988.

Σταύρου Μ., «Η κλιτική αντωνυμία στις αναφορικές προτάσεις με εξάρτηση αμέσου αντικειμένου», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5, 1984, σ. 121-136.

Theophanopoulou-Kontou D., *Acquisition of Noun Morphology by Children Learning Greek as a Native Language*, M.A. Thesis (αδημ.) O.S.U., 1973.

Φιλιππάκη-Warburton Eι., «Η θεωρία των κενών κατηγοριών, το ελλείπον υποκείμενο και οι κλιτικές αντωνυμίες στη ΝΕ», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 6, 1985, σ. 131-153.

Ιδεολογήματα και δανεισμός

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

Είναι γεγονός ότι υπάρχει διάσταση απόψεων όσον αφορά το φαινόμενο του δανεισμού ανάμεσα στα κείμενα που προορίζονται για το ευρύ κοινό και στα κείμενα των ειδικών.

Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι τα πρώτα θυμίζουν ανταποκρίσεις από το μέτωπο του πολέμου: γλωσσική εισβολή, φθορά, παραφθορά και διαφθορά της γλώσσας μας, γλωσσική υποδοούλωση, η γλώσσα μας κατακτιέται από τους εισβολείς, αφελληνισμός της γλώσσας μας αποτελούν τις πιο συνήθεις εκφράσεις των κειμένων αυτών.

Τα αποτελέσματα της προβαλλόμενης αυτής

Η Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη είναι καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

εισβολής εμφανίζονται τραγικά: μιγαδοποίηση της γλώσσας μας, γλωσσική υποδούλωση που οδηγεί, κατά τους υποστηρικτές των απόψεων αυτών, σε γενική άλωση της πατρίδας και του εθνισμού μας, σε εθνική παρακμή. Επιπρόσθετα προβάλλεται το επιχείρημα ότι η αλλοτριωμένη γλώσσα προσβάλλει τη νόηση και κατ' επέκταση τη συνείδησή μας αλλοτριώνοντάς την, και συνεπώς η γλώσσα που δεν αντιστέκεται στις δάνειες λέξεις, ιδίως τις αγγλικές, μαρτυρεί αλλοτριωμένη συνείδηση, διαβρωμένη και εκφυλισμένη ψυχή. Είναι όμως έτσι; Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Για να μιλούμε για εισβολή πρέπει να υπάρχει μέγα πλήθος ξένων λέξεων στη γλώσσα μας. Όμως κάθε τέτοια κρίση ενέχει υποκειμενισμό, αφού δε γνωρίζουμε επακριβώς το ποσοστό κατά μέσο όρο των ξένων λέξεων στα νεοελληνικά κείμενα. Βέβαια, υπάρχει και η λεξικογραφική στατιστική: σε σύνολο 60.000 περίπου λημμάτων γενικού λεξιλογίου της νεοελληνικής ποσοστό 5% είναι οι δάνειες λέξεις από την αγγλική. Αν αναλογιστεί κανείς ότι, σύμφωνα με έρευνες ξένων μελετητών, το ποσοστό των λέξεων που η αγγλική δανείστηκε από τη γαλλική σε παλαιότερες επο-

χές ανέρχεται σε 65% με 75% του σημερινού λεξιλογίου της, αναρωτιέται αν είναι δυνατόν ο δανεισμός λέξεων και μόνο να αλλοιώσει μια γλώσσα, να οδηγήσει δηλαδή σε αλλαγή της γενετικής δομής της. Τυπολογικά η αγγλική, παρά το μαζικό δανεισμό, εξακολουθεί να μην ανήκει στις ρομανικές γλώσσες, στις οποίες συγκαταλέγεται η γαλλική.

Όσον αφορά τη «μιγαδοποίηση» μιας γλώσσας, αυτή δεν κρίνεται από τη μεταβολή στο λεξιλόγιο της αλλά από τη μεταβολή στο γραμματικό της σύστημα. Τέτοιου τύπου όμως μεταβολή δε διαπιστώνεται για τη νέα ελληνική, η οποία διατηρεί σταθερό εδώ και πάρα πολλά χρόνια το φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και σημασιολογικό της σύστημα.

Όσον αφορά το επιχείρημα ότι η γλωσσική υποδούλωση προκαλεί την εθνική υποδούλωση, η ιστορία μάς διδάσκει ότι συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: Η εθνική υποδούλωση έχει ως συνέπεια τη γλωσσική υποδούλωση. Όμως οφείλουμε να μη λησμονούμε ότι οι Έλληνες, ακόμη και υποδουλωμένοι για τετρακόσια χρόνια και χωρίς επίσημη εκπαίδευση, διατήρησαν παρ' όλα αυτά τη γλώσσα τους. Ακόμη, γλώσσα, νόηση, συνείδηση

και ψυχή δεν είναι συγκοινωνούντα δοχεία ούτε και είναι δυνατόν φιλόλογοι να γνωμοδοτούν για θέματα που άπτονται άλλων ειδικοτήτων. Όπως κι αν έχει το πράγμα όμως, αφού δε διαπιστώνεται επιστημονικά αλλοίωση της γλώσσας μας, δεν υφίσταται λόγος για περαιτέρω συζήτηση της σχέσης αυτής.

Υπάρχει όμως και κάτι πιο σημαντικό. Γίνεται έντονη συζήτηση για την αποβολή των δανείων από τη γλώσσα, χωρίς να έχει οριστεί η έννοια του δανείου. Βέβαια, από τα παραδείγματα που αναφέρονται στα κείμενα που προορίζονται για το ευρύ κοινό, π.χ. *σάντουιτς, ζάπιγκ, πλαζ, οτοστόπ*, έμμεσα συνάγεται ότι πρόκειται για το φαινόμενο που από τους ειδικούς αποκαλείται *άμεσος δανεισμός*, δηλαδή για το τμήμα εκείνο του δανεισμού που περιλαμβάνει τα στοιχεία που η μορφή τους προδίδει την ξενική καταγωγή τους. Όμως, αν δάνειο είναι, όπως άλλωστε το λέει η λέξη, κάθε στοιχείο που μια γλώσσα δανείζεται από μια άλλη, τότε δάνεια είναι και λέξεις όπως *τηλέφωνο, μικρόβιο, οικολογία* και πλήθος άλλες, που η ελληνική τις βρήκε έτοιμες σε άλλες γλώσσες και τις υιοθέτησε. Το γεγονός ότι οι γλώσσες αυτές έπλασαν τις λέξεις του τύπου αυτού με αρχαιοελ-

ληνικά στοιχεία δεν ακυρώνει το ότι αναμφίβολα για τη νέα ελληνική πρόκειται για δάνειες λέξεις! Ίσως να σταματούσε η κινδυνολογία γύρω από το δανεισμό, αν κυκλοφορούσε ευρύτερα η άποψη των ειδικών ότι λέξεις όπως *αντιβιοτικό, αστροναύτης, ελικόπτερο, ένζυμο, ηλεκτρισμός, θερμομετρο, θρόμβωση, κυβερνητική, μαγνητόφωνο, μετεωρολογία, σπηλαιολόγος, τεχνολογία, τηλεγραφος, φωτογραφία* και χιλιάδες άλλες είναι δάνειες λέξεις.

Γιατί όμως η κινδυνολογία περιορίζεται στα άμεσα δάνεια; Και ήταν άραγε πάντα τα δάνεια από την αγγλική που ενοχλούσαν; Η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι ότι από τα διάφορα είδη δανείων μόνο τα άμεσα δάνεια ενοχλούν, αφού αυτά προδίδουν αμέσως την ξενική τους καταγωγή, ενώ τα άλλα, επειδή είναι *καμουφλαρισμένα*, περνούν για ελληνικές λέξεις. Έτσι δεν είναι περίεργο που λίγα χρόνια πριν ενοχλούσαν τα δάνεια από την τουρκική ή άλλες γλώσσες.

Όμως η κινδυνολογία αυτή, που στόχο έχει να προσβάλει την αυτονομία και την αυτάρκεια μιας φυσικής γλώσσας, όπως είναι η νέα ελληνική, δε στηρίζεται σε επιστημονική βάση, αφού παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ο δανεισμός της νέας ελλη-

νικής δεν οφείλεται σε δομικά κενά της παρά σε μεταβλητές κοινωνιοπολιτιστικής τάξης. Και για το λόγο αυτό υπάρχουν δάνεια που δεν προσαρμόζονται στο μορφολογικό και φωνολογικό σύστημα της νεοελληνικής.

Ο δανεισμός λέξεων αποτελεί φυσιολογικό φαινόμενο όλων των γλωσσών και συνεπώς δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως οξεία ασθένεια που πρέπει να σπεύσουμε να τη θεραπεύσουμε. Μόνο μια νεκρή γλώσσα έχει πάψει να δανείζεται. Ασφαλώς όλοι ευχόμαστε να μη συμβεί αυτό ποτέ στην ελληνική. Επομένως, η άποψη των ειδικών ότι η νεοελληνική δεν κινδυνεύει από τα δάνεια δεν αποτελεί πράξη εφησυχασμού παρά νηφάλια αντιμετώπιση ενός γεγονότος. Η νεοελληνική δεν υφίσταται επίθεση από την αγγλική, αλλά καταφεύγει σ' αυτήν από εξωγλωσσικούς λόγους και όχι λόγω δικής της ανεπάρκειας. Αντίθετα, μάλιστα, θα μπορούσε κανείς να δει την παρουσία των δανείων ως κάτι θετικό, αφού τα δάνεια χρησιμεύουν ως δείκτες ένταξης του ομιλητή σε κάποια ομάδα, κοινωνική ή άλλη, αλλά και εμπλουτίζουν τη νεοελληνική δημιουργώντας σημασιολογικές διαφορές, π.χ. *έφηθος-τινείτζερ*: διαφορές στο επίπεδο ύφους, π.χ. *εξ ημισείας/μισά μισά-φίφτι*

φίφτι στην ένταση, π.χ. *γεμάτος-φουλ*: διαφορές ανάμεσα σε γενικό λεξιλόγιο και σε όρο ειδικού λεξιλογίου, π.χ. *πιγκπόγκ-αντισφαίριση* κτλ.

Ακόμη, το ότι η ελληνική σήμερα δανείζεται κατεξοχήν από την αγγλική δε συνιστά πρωτοτυπία, αφού όλες οι γλώσσες κάνουν το ίδιο, ούτε όμως και τυχαίο γεγονός, γιατί η αγγλική αποτελεί σήμερα γλώσσα περιωπής. Υπάρχει δίχως άλλο μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην οικονομική και πολιτική υπεροχή από τη μια μεριά και στη γλωσσική από την άλλη. Η επικράτηση της αγγλικής σε παγκόσμια κλίμακα είναι απόρροια της αδιαμφισβήτητης σήμερα ηγεμονίας των ΗΠΑ. Οι γλωσσικοί λόγοι δεν προπορεύονται αλλά ακολουθούν τους εξωγλωσσικούς. Συνεπώς, αν θέλαμε να δανείζουμε και να μη δανειζόμαστε, θα έπρεπε να βρισκόμασταν ως έθνος στην κορυφή της οικονομικής και πολιτικής κλίμακας.

Συμπερασματικά, αποδεικνύεται ότι η παρουσία των άμεσων δανείων στη νεοελληνική ούτε μαζική είναι ούτε είναι πρόξενος δομικών αλλαγών. Ωστόσο είναι γεγονός ότι η καλλιέργεια της νεοελληνικής καθώς και μια πολιτική πρόληψης είναι δυνατό να περιορίσουν το δανεισμό. Αν και είναι ουτοπία να πιστεύει κανείς ότι είναι ποτέ δυ-

νατό να εξαλειφθεί ο δανεισμός από μια ζωντανή γλώσσα, θεωρώ ότι το έμπρακτο ενδιαφέρον των Νεοελλήνων για τη γλώσσα τους καθώς και η προσφορά αρτιότερης γλωσσικής εκπαίδευσης εκ μέρους της πολιτείας αποτελούν ισχυρούς λόγους περιορισμού των δανείων. Η πρόληψη είναι προτιμότερη από τη θεραπεία.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α., *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική – Μορφοφωνολογική ανάλυση*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Apostolou-Panara A.-M., «English Loanwords in Modern Greek: An Overview», *Terminologie et Traduction* 1, Λουξεμβούργο 1991, σ. 45-58.
- Contossopoulos N., *L'influence du français sur le grec: Emprunts lexicaux et calques phraséologiques*, Αθήνα 1978.
- Deroy L., *L'emprunt linguistique*, 1956, 6' έκδ. Παρίσι 1980.
- Παπαπαύλου Α., *Language Contact and Lexical Borrowing in the Greek Cypriot Dialect: Sociolinguistic and Cultural Implication*, N.C. Grivas, 1994.
- Τριανταφυλλίδης Μ., «Ξενηλασία ή ισοτέλεια;», 1905, *Άπαντα* 1ος τόμ., Θεσσαλονίκη 1963, I.N.Σ., σ. 1-297.
- Weinreich U., *Languages in Contact*, Mouton, 1953, 6' έκδ. Παρίσι 1974.
- Χαραλαμπίκης Χρ., «Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές γλώσσες», στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά της 11ης συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., 26-28 Απριλίου 1990, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 81-102.

Άνισες εξισώσεις: Η γλώσσα των νέων

Γιάννης Βελούδης

Οι «φωνές επαγρύπνησης, διαμαρτυρίας και πόνου για τη χαμηλή στάθμη της χρήσης της [γλώσσας μας]» δεν έχουν πάψει να ηχούν στα αυτιά μας εδώ και είκοσι περίπου χρόνια —πολλές φορές μάλιστα σαν σειρήνες ασθενοφόρου, ή και περιπολικού. Και αν κάποτε προκαλούσαν «ευεξήγητες εκατέρωθεν αντιδράσεις», αυτό ήταν το «αναγκαίο κακό κάθε καλού αγώνα για μια καλύτερη ελληνική γλώσσα». «Τίποτε, άλλωστε, απ' όσα λέγονται και γράφονται ως επισημάνσεις ή συνηγορίες για μια καλύτερη ποιότητα ελληνικής γλώσσας δεν πάει χαμένο.»

Ο Γιάννης Βελούδης είναι καθηγητής Γλωσσολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τα παραθέματα* δεν μπορεί παρά να προκάλεσαν σύγχυση στον προσεχτικό αναγνώστη. Η χρήση της γλώσσας μας ταυτίζεται άραγε με την ίδια τη γλώσσα μας; (Μόνο έτσι η χαμηλή στάθμη της πρώτης θα σήμαινε και χαμηλή στάθμη της δεύτερης, δικαιολογώντας «τον καλό αγώνα για μια καλύτερη ελληνική γλώσσα».) Αλλά, αν έτσι είναι τα πράγματα, πώς οι συντάκτες του κειμένου που παραθέτω καταφέρνουν να γράψουν καλά ελληνικά; Ή μήπως, τελικά, δεν γράφουν και τόσο καλά ελληνικά; (Η αμφίβολης αισθητικής έκφραση «για μια καλύτερη ποιότητα ελληνικής γλώσσας» μοιάζει να αντιμάχεται το εμπρόθετο περιεχόμενό της, και οι συντάκτες της να γίνονται σε κάποιο βαθμό θύματα του γνωστού μας «Δάσκαλε που δίδασκες...!») Να σκηνοθέτησαν, πάλι, τόσο σχολαστικά τις αιτιάσεις τους, μπολιάζοντάς τες επίτηδες με μια άστοχη έκφραση; Μάλλον απίθανο. Να έκαναν λάθος κι αυτοί στη χρήση; Το πιο πιθανό – και το πιο φυσικό –, θα ψιθύριζα στο

* Έχουν όλα αλιευθεί από την εναρκτήρια παράγραφο του βιβλίου *Ελληνική γλώσσα: Αναζητήσεις και συζητήσεις*, Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, εκδ. Καρδαμίτσα, 1986, σ. 9.

αυτί του αναγνώστη που μπερδεύτηκε, μόνο και μόνο επειδή θέλησε να είναι προσεχτικός!

Τα λάθη είναι συχνό φαινόμενο στο λόγο, τόσο όταν μιλούμε ή γράφουμε τη γλώσσα μας όσο και όταν μιλούμε ή γράφουμε για τη γλώσσα μας (τη δεύτερη περίπτωση τη βαρύνουν και γλωσσολογικά λάθη). Ορισμένα από τα πρώτα –θα τα χαρακτηρίζα, ακριβέστερα, «λάθη»– συζητώ στη συνέχεια, όσο ο χώρος το επιτρέπει, με σημείο αναφοράς μια «προκλητική» πτυχή της ελληνικής, τη λεγόμενη “γλώσσα των νέων”.

Είναι γνωστές οι σχετικές κατηγορίες για «φθορά», «αφελληνισμό», «εκβαρβάρωση» και επικείμενο «θάνατο» της γλώσσας μας: γνωστά είναι λίγο πολύ και τα «τεκμήριά» τους. Οι νέοι/νέες μας – χρησιμοποιούν ένα πολύ περιορισμένο λεξιλόγιο στην καθημερινή τους επικοινωνία

– παραμορφώνουν τη γλωσσική δομή αλλάζοντας τη σύνταξη ή τη “διάθεση” των ρημάτων (μας την πέρανε, δε λέει [=όχι: αμετάβατο], παίζει [=συμβαίνει: απρόσωπο], πάμε πλατεία, σπάστηκα [=εκνευρίστηκα]), τη σειρά ή τον αριθμό των συλλαβών (λόστρε <τρελός, ζα <πρέζα, τσοι <μπάτσοι), τη σειρά των φθόγγων (χίος <όχι)

– αναστατώνουν τον “παραγωγικό” μηχανισμό:

αργότερα >αργότερο, γάτα >γατόνι, τασάκι > τασάκος, φυτό [=σπασίκλας] >φύτουλας

– αλλάζουν τις σημασίες των λέξεων: δε μασάμε [=δεν πιανόμαστε κορόιδα], ξιδάκιας [=αλκοολικός], στόκος [=χαζός]

– ανατρέπουν τη διάκριση “μιλώ/χουδαίολογώ”: ρε μαλάκα, ρε πούστη σε φιλικές (μεταξύ τους) προσφωνήσεις, γαμώ σε επιτατικές εκφράσεις, π.χ. και γαμώ τα γέλια [=έγινε πολύ γέλιο], χέστηκα! [=αδιαφορώ], γάμησέ τα! [=πολύ καλά/κακά]

– δανείζονται αλόγιστα από ξένες γλώσσες, ιδιαίτερα από τα αγγλικά

– περιφρονούν κοινωνικά κατοχυρωμένες κανονικότητες, π.χ. χρήση πληθυντικού αριθμού όταν απευθυνόμαστε σε άγνωστους και μεγαλύτερους.

Η «ακηδία» των νέων εύκολα μπορεί να οδηγήσει στην κηδεία της γλώσσας μας, λένε οι φωνές. Αφανής καταλύτης αυτής της προφητείας, ο κοινός τόπος “οι νέοι είναι το αύριο του έθνους μας”, που αφήνεται να δράσει υπόγεια, υποβάλλοντας ένα ζοφερό γλωσσικό αύριο, αυτό ακριβώς που θα καθορίζουν οι «γλωσσικά ανεπαρκείς» νέοι/νέες του σήμερα και, προφανώς, ένα ακόμη ζοφερότερο μεθαύριο που θα εγγυώνται τα παιδιά τους, οι νέοι/νέες του «αύριο», πάνω στην «αφελληνισμό-

νη» γλωσσική βάση που θα τους έχει κληροδοτηθεί. Ξεχωρίζω δύο από τις αθέμιτες εξισώσεις που τρέφουν –αν δεν τρέφονται από– αυτόν τον «αυριανισμό»:

1. Μια ποικιλία της γλώσσας με όλα τα χαρακτηριστικά του εφήμερου, περιορισμένη τοπικά (νεανικές παρέες, νεανικά περιοδικά) και χρονικά (μικρές σχετικά ηλικίες), θεωρείται αυθαίρετα ως η μοναδική ποικιλία της ελληνικής που γνωρίζουν οι νέοι/νέες: “γλώσσα των νέων” = η ελληνική των νέων! Άραγε με αυτήν την ποικιλία γράφουν στις εξετάσεις τους για το πανεπιστήμιο ή απευθύνονται προς έναν ηλικιωμένο (εκτός αν για δικούς τους –μη γλωσσικούς, πάντως– λόγους θέλουν να προκαλέσουν); Προφανώς όχι. Το φαινόμενο είναι διαχρονικό, αλλά και διαγλωσσικό, απαντάται δηλαδή σήμερα, όπως και παλιότερα, σε πολλές γλώσσες. Και δε θα διεκδικούσα καμιά πρωτοτυπία, αν μιλούσα για το συνθηματικό χαρακτήρα της “γλώσσας των νέων” και τη λειτουργία της ως γλωσσικής ταυτότητας και παράγοντα αλληλεγγύης.* Θα ήθελα όμως να πω δυο λόγια για

* Για τα γνωρίσματα αυτά της νεανικής «αφασίας», αλλά και τη διεθνικότητα της σχετικής κινδυνολογίας,

την τεχνική της ανάπτυξης αυτής της ποικιλίας, με αφορμή τη δεύτερη αθέμιτη εξίσωση:

2. Λάθη που οφείλονται πράγματι σε άγνοια της γλώσσας, π.χ. *θα δεν έρθει, *μη θα έρθεις, *να δεν πάει, *έρθει μην έρθει—για να περιοριστώ σε δείγματα λαθών με άρνηση—, και δε γίνονται ποτέ από ομιλητές/τριες οποιασδήποτε ηλικίας, εξισώνονται σιωπηλά με «λάθη» που ισχύουν από καταβολής γλωσσών, καθώς κινητοποιούνται από την ανθρώπινη φύση και την ίδια τη γλωσσική γνώση. Η “αναλογία”, η “απλολογία”, η “επανεπίσχυση” βρίσκονται συνήθως πίσω τους. Το καλύτερος π.χ. από μια άλλη άποψη, που με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, για να μην πω με συγκινεί, ως γλωσσολόγο, μαρτυρεί γνώση της γλώσσας: ο «αναδιπλασιασμός» της παραγωγικής κατάληξης του συγκριτικού βαθμού επιστρατεύεται από

βλ. το κείμενο, και τη βιβλιογραφία, του Γιάννη Ανδρουτσόπουλου “Η γλώσσα των νέων σε συγκριτική προοπτική: Ελληνικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά”, στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, Πρακτικά της 17ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1997, σ. 562-576, απ’ όπου και το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που παραθέτω.

το νεαρό ομιλητή για να διπλασιάσει την ένταση του χαρακτηρισμού, γιατί ο τυπικός τρόπος, καλύτερος, αποδεικνύεται για την περίπτωση «λίγος», και χρειάζεται ενίσχυση: το ίδιο, διαχρονικά ενεργό στη γλώσσα μας, φαινόμενο δεν έχουμε και με το διπλασιασμό της άρνησης στο *Ούτε ο Γιάννης δεν ήρθε*, ενισχυμένη εκδοχή τού—κατά τα άλλα ισοδύναμου— *Ούτε ο Γιάννης ήρθε*;

Γενικότερα, οι γλωσσικές πρωτοβουλίες των νέων φαίνεται να ανάγονται στο σχήμα “παραλλαγές πάνω σ’ ένα (γνωστό) θέμα”, με κύριο, και ευνόητο, χαρακτηριστικό τής (προς πάσα κατεύθυνση) εφαρμογής του την υπερβολή: το πάμε πλατεία π.χ. έχει «υπόψη» του την ορθόδοξη σύνταξη πάω σχολείο· ο περιορισμένος αριθμός λεξικών μορφών (όχι σημασιών) και η περικοπή συλλαβών έχουν πίσω τους τη συνθηματικότητα και κρυπτικότητα άλλων, παλιότερων, ποικιλιών· η προσφώνηση *μαλάκα* (άνευ γένους) έχει στο παρελθόν της το γνωστό μας *ρε* (<μωρέ [=βλάκα], άνευ γένους-αριθμού): το (και) *γαμώ* ενισχύει, με τη συγκεκριμένη επιλογή, την κλασική επιτατική λειτουργία τού *και*. Όσο για τον «άκριτο δανεισμό» από τα αγγλικά, οι αναμάρτητοι πρώτοι

τον λίθον βαλέτωσαν! (By the way, να αναλογιστούμε και πόσοι «γαλλισμοί» έχουν εγκατασταθεί στη γλώσσα μας μέσω της “καθαρεύουσας” – των μεγάλων, όχι των νέων;)

Για να γίνω επιθετικότερος, επιβάλλεται να αναγνωριστεί η γλωσσική δημιουργικότητα των νέων, για να φανεί η προσήλωσή της σε κανονικότητες που χαρακτηρίζουν τη γλώσσα μας, αλλά και τις γλώσσες γενικά. Είναι γνωστή, διαχρονικά και διαγλωσσικά, η μετακίνηση από αισθητηριακές σημασίες σε γνωστικές, “επιστημικές”, σημασίες:*

(α) Να θυμηθούμε το αρχαιοελληνικό οίδα [=έχω δει =γνωρίζω] και τα γνωστά μας βλέπεις [=κατανοείς] τι λέω; ανοιχτομάτης, κρυστάλλινη διατύπωση, φωστήρας, δίπλα στα «ανορθόδοξα» σημερινά μου ῥθε φλασάκι [=ξαφνική ιδέα], την είδε [=θεώρησε ότι είναι] αρχηγός, χλομό [=μη

πιθανό], αστέρι [=εξαιρετικός], τζάμι [=άψογος] (όραση);

(β) Να θυμηθούμε τα παλιότερα χάφτας, κατάπια την προσβολή, άνοστο αστείο, αλλά και το ευαγγελικό την δε κάμηλον καταπίνοντες, δίπλα στα σύγχρονα δε μασάμε, μασάει η κατσικά τα-ραμά; ή δε σφάξανε! [=άρνηση] (γεύση);

(γ) Να θυμηθούμε τα αποδεκτά αναψηλάφηση (της δίκης), πολύ τα ψειρίζεις!, κρύε! μαζί με τα «απορριπτέα» την ψαχουλεύτηκα (την υπόθεση), είναι κολλημένος, (έχει στο μυαλό) σφηνωμένη τυρόπιτα [=δεν καταλαβαίνει] (αφή);

Πάντως, σίγουρα να μην ξεχάσουμε ότι η γλώσσα των νέων αποτελεί πλούτο, κι όχι απειλή για την ελληνική!

* Βλ. Eve Sweetser, *From Etymology to Pragmatics*, CUP, 1990. Για μια πρώτη απόπειρα εφαρμογής του μοντέλου της στην καθ’ ημάς “γλώσσα των νέων” βλ. Βασιλική Μητροτάσιου, *Γνωστική σημασιολογική προσέγγιση λέξεων και εκφράσεων*, μεταπτυχιακή εργασία, Τομέας Γλωσσολογίας Α.Π.Θ., 1996.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Ανδρουτσόπουλος Γιάννης, «Γλώσσα των νέων και γλωσσική αγορά της νεανικής κουλτούρας», στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, Πρακτικά της 18ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1998, σ. 41-55.

Βελούδης Γιάννης, «Η σημασιολογία της ελληνικής γλώσσας», υπό δημοσίευση στο ειδικό τεύχος-αφιέρωμα *Η ελληνική γλώσσα στον 21ο αιώνα του περιοδικού Μέντορας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Iordanidou A. και Androutsopoulos I., «Teenage Slang in Modern Greek», στο G. Drachman, A. Malikouti-Drachman, G. Fykias και C. Klidi, *Greek Linguistics '95 – Ελληνική γλωσσολογία '95*, Proceedings of the 2nd International Conference on Greek Linguistics, University of Salzburg, 1997, σ. 267-276.

Νικηφορίδου Κ., «Η μεταφορικότητα της σκέψης: Φιλοσοφικές και γλωσσολογικές προσεγγίσεις», στο Δ. Καττή, Μ. Κονδύλη και Κ. Νικηφορίδου (επιμ.), *Γλώσσα και νόηση*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ. 163-178.

Το «απαραβίαστο» της ιστορικής ορθογραφίας

Ελένη Καραντζόλα

Οι έννοιες του «ορθογραφικού λάθους» και της «ορθογραφικής αλλαγής» έχουν, τουλάχιστον στον ευρωπαϊκό χώρο, μακρά ιστορία. Υπάρχουν βέβαια γλώσσες όπως τα φιλανδικά, τα τουρκικά ή τα σερβοκροατικά για τις οποίες οι έννοιες αυτές στερούνται περιεχομένου. Κι αυτό γιατί στις συγκεκριμένες γλώσσες, που διαθέτουν φωνητική –όπως λέγεται– γραφή, ισχύει σε γενικές γραμμές η αρχή της αμφιμονοσημαντότητας: για κάθε φώνημα υπάρχει ένα και μόνο γραφικό σύμβολο και, αντίστροφα, κάθε γραφικό σύμβολο δηλώνει ένα και μόνο ένα φώνημα.

Η Ελένη Καραντζόλα είναι τακτική ερευνήτρια στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Όμως οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η ελληνική, έχουν ιστορική ορθογραφία, γράφουν δηλαδή όχι σύμφωνα με το πώς προφέρονται σήμερα οι λέξεις αλλά σύμφωνα με το πώς προφέρονταν σε παλαιότερες περιόδους, με αποτέλεσμα τα ορθογραφικά αυτά συστήματα να παρουσιάζουν πολλές ατέλειες και «ανωμαλίες». Στα νέα ελληνικά είναι, σε γενικές γραμμές, πάρα πολύ δύσκολο να γράψει κανείς σωστά κάποια λέξη που ακούει ή προφέρει, καθώς οι πολλοί και περίπλοκοι κανόνες δεν αρκούν για την αντιστοίχιση προφοράς-γραφής. Για παράδειγμα, η διάκριση ανάμεσα σε ρηματική και ονοματική κατάληξη μικρή μόνο βοήθεια προσφέρει για να αντιστοιχίσουμε, εκτός συμφραζομένων, την προφορά [lipi] με τις λέξεις λείπει, λύπη ή λίπη. Επιπλέον, πώς να προβλέψει κανείς τον εμφανή (;) παραλογισμό να σημειώνεται τονικό σημάδι πάνω από το σύμβολο του συμφώνου [v] της λέξης π.χ. *αύριο* [avrio];

Τα προβλήματα που συναντούν οι ομιλητές/τριες των φυσικών γλωσσών λόγω της διάστασης ανάμεσα στον προφορικό και στον γραπτό λόγο (: η διαρκώς εξελισσόμενη φύση της ομιλίας αντιπαρατίθεται στη σταθερή και αμετάβλητη

φύση της γραφής) οδηγούν συχνά σε προτάσεις μεταρρύθμισης της ορθογραφίας. Τα αιτήματα που συνήθως διατυπώνονται κινούνται στην κατεύθυνση της απλοποίησης και του εξορθολογισμού του γραπτού οργάνου. Όμως η προοπτική ορθογραφικών αλλαγών, όσο περιορισμένης κλίμακας και αν είναι, βιώνεται από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού σαν απώλεια. Η δημόσια συζήτηση για την ορθογραφία χαρακτηρίζεται από την εξίσωση γλώσσα=γραφή, τη συνεχή σύγχυση μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου, την κρυφή γοητεία των κάθε είδους παραλογισμών, την αυταπάτη ότι οι κλασικοί έγραφαν όπως εμείς, τη βαθύτατη πίστη ότι γράφουμε σύμφωνα με την ετυμολογία, την προσήλωση στην αιώνια και απαρασάλευτη ιστορική ορθογραφία.

Η ιστορία των γλωσσών μάς έχει δείξει ότι όλα τα ενδεχόμενα είναι ανοιχτά: η ορθογραφία μιας γλώσσας μπορεί να μην αλλάξει καθόλου (στα μεσοδιαστήματα των ορθογραφικών μεταρρυθμίσεων), να αλλάξει ριζικά ή και εξ ολοκλήρου (π.χ. η αλλαγή αλφαβήτου στα ρουμανικά, στα τουρκικά και τα αλβανικά), να αλλάξει μόνο εν μέρει. Οι επιμέρους αλλαγές είναι ο κανόνας σε γλώσσες με σημαντικό σώμα γραμματείας, όπως η

γαλλική, η αγγλική ή η ελληνική, οπότε το επίμαχο ερώτημα δεν είναι πλέον εάν η ιστορική ορθογραφία μπορεί να αλλάξει αλλά ως προς τι κρίνεται απαραίτητο να αλλάξει. Με άλλα λόγια, η ιστορικότητα της ορθογραφίας είναι σχετική, και, από αυτή την άποψη, διαπραγματεύσιμη και παραβιάσιμη.

Σημαντικός διαπραγματευτής της ιστορικότητας της ορθογραφίας, ο Γεώργιος Χατζιδάκις υπογράμμισε, στα τέλη του 19ου αιώνα, τη σημασία της δήλωσης του αρχαίου τύπου, του *ετύμου*, στην ορθογράφηση νεοελληνικών τύπων. Για την ονομαστική πληθυντικού *ἱ γυναῖκες*, εισηγείται τη γραφή με *οῖ*, κατ' αναλογία με την ονομαστική του αρσενικού, καταρρίπτοντας τον αρκετά διαδεδομένο ισχυρισμό ότι υπήρξε φωνητική τροπή του αρχαιοελληνικού *αἰ* σε *ῆ* και αδιαφορώντας, φυσικά, για το ευφυολόγημα ότι «διά της ορθογραφίας ταύτης αἱ γυναῖκες μεταβάλλονται εἰς ἄνδρας». Χρησιμοποιώντας το ίδιο κριτήριο, το κριτήριο του *ετύμου*, υποστηρίζει, για την κοινολεκτούμενη στην εποχή του αιτιατική πληθυντικού *τες* (*τιμες*), τη γραφή *τές*—και όχι τη χρησιμοποιούμενη επί αιώνες *ταῖς* (*τιμαῖς*)—ενώ για τον τύπο *τῖς* (*γυναῖκες*), τη γραφή *τοῖς* (*γυναῖκες*)

—κατ' αναλογία με τη «νέα» ονομαστική πληθ. *οῖ* (*γυναῖκες*). Απορρίπτει δηλαδή τόσο τη γραφή *τοῖς*, που υπαινίσσεται την παρουσία δοτικής, όσο και τη γραφή *τῖς* (*γυναῖκες*), που είχε εισηγηθεί ο «καιρесиάρχης» Ψυχάρης και η οποία τελικά, σε πείσμα του επιχειρήματος του *ετύμου*, επικράτησε στη νέα ελληνική. Κατά τον ίδιο τρόπο, επικράτησε η γραφή των παλαιών δευτερόκλιτων ονομάτων με *-ης*, *Αντώνης*, *Βασίλης* κ.ο.κ., και όχι φυσικά η γραφή *Αντώνις* (<*Αντώνιος*), *Βασίλεις* (<*Βασίλειος*), που διασώζει το *έτυμο*.

Για να περάσουμε σε πιο πρόσφατες αλλαγές, η αποδοχή του συγκρητισμού μεταξύ οριστικής και υποτακτικής και στο επίπεδο της ορθογραφίας, με την κατάργηση των γραφών *-η(ς)* και *-ωμεν/-ωνται*, και την υιοθέτηση των τύπων να *γράφει(ς)*, να *γράφονται*, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976/1981, φαίνεται σήμερα απολύτως αποδεκτή: κανείς δεν θεωρεί ότι θίγει την ιστορικότητα της γλώσσας. Την ίδια αποδοχή συναντά και η ιστορικά αυθαίρετη επέκταση της γραφής με *-ει(ς)* στους μεσοπαθητικούς τύπους: θα *λυθεί*, να *φανεί* κ.ο.κ., κι *ας* μην είχε ποτέ το απαρεμφατικό *λείψανο* καμία σχέση με τη γραφή που επιβλήθηκε (*λυθήναι*, *φανῆναι* κ.ο.κ.).

Από την άλλη, ενώ η φύση του τόνου στα νέα ελληνικά διαφέρει από εκείνη των αρχαίων (δυναμικός τόνος έναντι μελωδικού), το πέρασμα από την πολυτονική γραφή στη μονοτονική και απνευματίστη συναντά πολλές αντιστάσεις. Μισόν αιώνα πριν, το 1943, η κατάργηση των πνευμάτων και ο περιορισμός των τονικών σημείων σε πανεπιστημιακά συγγράμματα του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή είχε οδηγήσει στην πειθαρχική δίωξή του από τη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, γνωστή ως Δίκη των Τόνων. Σήμερα, 20 περίπου χρόνια μετά την επίσημη καθιέρωση του μονοτονικού, είναι κοινό μυστικό ότι εξακολουθεί να μην έχει την καθολική αποδοχή του πνευματικού ιδιαίτερα κόσμου, κι αυτό πέραν της παραδοσιακής διάκρισης μεταξύ δημοτικιστών-καθαρολόγων και ανεξαρτήτως ιδεολογικοπολιτικών τοποθετήσεων. Στην Ελλάδα της ΟΝΕ και των εκκλησιαστικών συλλαλητηρίων υπάρχουν άνθρωποι που θεωρούν το μονοτονικό τον σύγχρονο Δούρειο ίππο για τον αφελληνισμό του ανάδελφου έθνους μας, και την «επιβολή» του υποκινούμενη άλλοτε από το Βατικανό, άλλοτε από σιωνιστικά κέντρα, άλλοτε από το πολυεθνικό κεφάλαιο, ενίοτε δε και από τα τρία μαζί!

Γεγονός πάντως είναι ότι μεγάλη μερίδα των πνευματικών ανθρώπων, ποιητών, συγγραφέων, εκδοτών, επιμελητών εκδόσεων, επιμένουν στην ιστορική ορθογραφία. Ενώ όμως σε γενικές γραμμές υποστηρίζεται το απαράβιαστο της ιστορικότητας του πολυτονικού, στην πράξη χρησιμοποιείται ένα πολυτονικό σύστημα «κολοβωμένο», στο οποίο έχει απαλειφθεί το τονικό σημείο της βαρείας (με διακριτό ρόλο στο τονικό σύστημα που επινόησαν οι Αλεξάνδρινοί γραμματικοί). Έχει επίσης απαλειφθεί σε αυτό η άλλοτε μακρά και άλλοτε βραχεία φύση των δίχρονων φωνηέντων (λ.χ. στο θέμα των λέξεων θεωρούνται πάντα βραχεία), εφόσον δεν υπάρχει καμία παράσταση στον ομιλητή της ελληνικής για το πώς προφερόταν στην κλασική εποχή το βραχύ *ι* στη λέξη πατρίδα σε αντιδιαστολή με το μακρό *ι* στη σφραγιδα από την άλλη πλευρά, η διάκριση αυτή είναι αδύνατον να επεκταθεί στις λέξεις που σχηματίστηκαν σε νεότερες εποχές, δεν υπάρχει δηλαδή τρόπος να απαντηθεί το ερώτημα εάν το *ι* του κρετίνος είναι βραχύ ή μακρό, για να πάρει οξεία ή περισπωμένη αντίστοιχα. Γεγονός αδιαμφισβήτητο είναι πως η κατάργηση της μακρότητας και της βραχύτητας, και η εξέλιξη της ελληνικής από γλώσσα με «μου-

σικό» τόνο σε γλώσσα με «δυναμικό» τόνο, είχε ήδη συντελεστεί κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες –κι ως προσπαθούν ακόμη και σήμερα ορισμένοι να καταγράψουν με εργαλεία μέτρησης μακρές και βραχείες συλλαβές στη νέα ελληνική!

Η εμμονή διατήρησης ενός κάποιου πολυτονικού συστήματος, προκειμένου να μη διασπαστεί τουλάχιστον η εικόνα της γλωσσικής μας συνέχειας, γεννά με τη σειρά της νέα μυθεύματα που συσκοτίζουν αδιαμφισβήτητα πορίσματα της επιστήμης. Ίσως η διατύπωση ενός μη ρηξικέλευθου δημοτικιστή, του ακαδημαϊκού Πέτρου Χάρη, πως γύρω από τη μονοτονική γραφή κονταροχτυπιούνται δυο κόσμοι ξένοι μεταξύ τους, οι Έλληνες που θέλουν να φαίνονται Έλληνες και οι Έλληνες που θέλουν να είναι Έλληνες, να αναδεικνύει το γεγονός ότι αυτό που εμφανίζεται ως κρίση της ορθογραφίας είναι στην πραγματικότητα κρίση της κοινωνίας.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Cooper R.L., *Language Planning and Social Change*, CUP, Καίμπριτζ 1989, βλ. κεφ. 6, κυρίως σ. 125-131.
- Fayol M. και Jaffré J.-P. (επιμ.), «L'orthographe: perspectives linguistiques et psycholinguistiques», *Langue française* '95, Σεπτ. 1992.
- Πετρούνιας Ευάγγελος, *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση*, Μέρος Α': Θεωρία, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1984, βλ. κεφ. 16, κυρίως σ. 566-581.
- Saussure Ferdinand de, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979, κυρίως κεφ. 6.
- Χατζιδάκις Γεώργιος, *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*, 2 τόμοι, εκδ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1905 (φωτομηχανική ανατύπ. εκδ. Πελεκάνος).
- Η δίκη των τόνων: Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή*, α' έκδ. 1943, β' έκδ. Εστία, Αθήνα 1998.

Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου

Σπύρος Μοσχονάς

«**Π**ροτεραιότητα του προφορικού λόγου»· έτσι επιγράφεται μία από τις «βασικές αρχές» της νεότερης γλωσσολογίας, που διατυπώνεται όπως ακριβώς επιγράφεται: ο προφορικός λόγος έχει προτεραιότητα έναντι του γραπτού.

Πρόκειται για καταστατική αρχή. Συνήθως επεξηγείται με τις ακόλουθες εμπειρικές γενικεύσεις, που επέχουν και θέση επιχειρημάτων:

(α) *Φυλογενετική προτεραιότητα*. Σε όλες τις γλωσσικές κοινότητες, όσο μπορούμε να ξέρουμε, η γραφή, αν ποτέ αναπτυχθεί, ακολουθεί την α-

Ο Σπύρος Μοσχονάς είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμήμα Ε.Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών

νάπτυξη προφορικής γλώσσας. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν «προφορικές κοινωνίες» που δεν έχουν γραπτό κώδικα.

(6) *Οντογενετική προτεραιότητα.* Κανένα παιδί δεν μαθαίνει πρώτα να γράφει και μετά να μιλάει.

(γ) *Γνωστική-μαθησιακή προτεραιότητα.* Η ομιλία αναπτύσσεται με φυσικό τρόπο· για να μάθει το παιδί να μιλάει, αρκεί να εκτεθεί σε γλωσσικά ερεθίσματα. Αντίθετα, για να μάθει να γράφει τη γλώσσα του, απαιτείται συστηματική διδασκαλία.

(δ) *Δομική προτεραιότητα.* Όλα τα συστήματα γραφής βασίζονται σε μονάδες του προφορικού λόγου· τα αλφαριθμητικά συστήματα στους φθόγγους, τα συλλαβικά στις συλλαβές, τα ιδεογραφικά στις λέξεις.

Με τον όρο «προτεραιότητα του προφορικού λόγου» επισημαίνεται, λοιπόν, κυρίως μια ειδίκευση ως προς το μέσον: η ανθρώπινη γλώσσα έχει πρωτίστως φωνητικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι αξιοποιεί τη φωνητική-ακουστική οδό επικοινωνίας, που είναι και η φυσικότερη από εξελικτική και βιολογική άποψη. Αντίθετα, η γραφή είναι

σημειωτικό σύστημα εξαρτημένο και δευτερογενές: «ο μόνος λόγος ύπαρξης της γραφής είναι να παραστήσει τη γλώσσα» (Φ. ντε Σωσσύρ). *

Δεν είναι αδιαμφισβήτητη η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου. «Ουσιωδώς μεταφυσική» τη θεωρεί ο Ζακ Ντερριντά. «Εξωτερικά» χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα που τη στηρίζουν ο Ρού Χάρρις, επειδή δεν επικαλούνται γενικές σημειολογικές αρχές, αλλά εμπειρικές γενικεύσεις. Άλλωστε, η ίδια η ύπαρξη της γραφής πιστοποιεί ότι η ανθρώπινη γλώσσα δεν χαρακτηρίζεται από απόλυτη ειδίκευση ως προς το μέσον, αλλά μάλλον από σχετική ανεξαρτησία· η γλώσσα μπορεί να «μεταφέρεται» από το ένα μέσον στο άλλο.

Από εμπειρική άποψη, η «προτεραιότητα του προφορικού λόγου» φαίνεται να υποτιμά τη σχετική αυτονομία της γραφής. Η γραφή δεν έχει μόνο «αναπαραστατική», «αρχαιακή» ή «μνημειακή» λειτουργία· ανταποκρίνεται σε πάμπολλες επικοινωνιακές ανάγκες και αναπτύσσει ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ειδολογία. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τη σημαντικά αυξημένη λειτουργικότητα της «εγγραμματοσύνης» στις σύγχρονες κοινωνίες και τις νέες μορφές που αποκτά στα

νέα μέσα επικοινωνίας, δύσκολα θα υποστηρίζαμε ότι ο προφορικός λόγος έχει και λειτουργική προτεραιότητα έναντι του γραπτού. Η σύγκριση δεν μπορεί να είναι ποσοτική. Πολλοί μιλούν για δύο είδη πολιτισμού, ακόμα και για δύο συλλογικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης: τον προφορικό και τον εγγράμματο.

Όπως ιδιαίτερη σημασία αποκτά η γραφή στη διαδικασία τυποποίησης κοινής γλώσσας. Η γλωσσική τυποποίηση, φαινόμενο όλων των δυτικών κοινωνιών, περιλαμβάνει τη δημιουργία «γραφολέκτου» (μιας «κοινής γραφομένης» ή «φιλολογικής γλώσσας») και τη θέσπιση ορθογραφικών συμβάσεων. Η «πρότυπη» γλώσσα που προκύπτει από την τυποποίηση καθιερώνεται μέσω της παιδείας.

Στην Ελλάδα, για πολλούς και διάφορους λόγους, γνωρίσαμε μια καθυστερημένη τυποποίηση, η διαμάχη για την οποία, γνωστή ως «γλωσσικό ζήτημα», κράτησε πολλά χρόνια. Άλλοι λαοί καθιέρωσαν δημώδη γλώσσα αιώνες νωρίτερα. Αυτή η καθυστερημένη τυποποίηση χρειάστηκε ν' αντιταχθεί σ' ένα πανίσχυρο πρότυπο, της καθαρής γλώσσας, το οποίο συνέχισε στην εποχή μας την παράδοση του κλασικισμού και του αττικισμού,

μια παράδοση που επιβίωσε με τα γραπτά κατ'ολοκλήρωμα μιας νεκρής γλώσσας.

Απ' αυτήν ακριβώς την παράδοση θέλησε να διαφοροποιηθεί η νεότερη γλωσσολογία, προβάλλοντας την προτεραιότητα του προφορικού λόγου. Συνεπώς, η έμφαση στον προφορικό λόγο κάθε άλλο παρά υποτιμά τη σημασία της γραφής στη διαδικασία της τυποποίησης. Στο πλαίσιο της τυποποίησης, η προτεραιότητα του προφορικού λόγου έχει την αξία μιας λελογισμένης ρυθμιστικής αρχής. Μας λέει πού πρέπει να βασιστεί η τυποποίηση: στον προφορικό λόγο, στη δημώδη γλώσσα, και όχι σε αρχαϊστικά κείμενα. Η αρχή επέχει επίσης θέση μεθοδολογικής οδηγίας. Λέει στον γλωσσολόγο πού πρέπει να αναζητήσει τα δεδομένα του, ποιο πρέπει να είναι το γλωσσικό «υλικό» του, τα «παραδείγματά» του. Τέλος, η αρχή έχει ιδεολογικό χαρακτήρα («επιστημολογικό», θα προτιμούσαν ορισμένοι), όπως προκύπτει από το ανατρεπτικό της περιεχόμενο, τη ρήξη με τη μεγάλη παράδοση του κλασικισμού.

Χωρίς λοιπόν να υποτιμά τη σημασία της γραφής, η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου μάς ζητά να αντισταθούμε στην αποκτημένη συνήθεια να ταυτίζουμε τη γλώσσα με τη γρα-

φή. Ας δούμε πότε αποκτάται αυτή η συνήθεια και ποιες προλήψεις την περιβάλλουν.

Με τη διαδικασία της τυποποίησης, η κοινή γλώσσα αποκτά λεξικά, γραμματικές και δασκάλους. Στα σχολεία διδάσκεται *d'après le livre et par le livre*. Πηγαίνουμε στο σχολείο με γνώση της γλώσσας μας, αποκτάμε όμως εκεί τις μοναδικές μας γνώσεις για τη γλώσσα —και η γλώσσα του σχολείου είναι κυρίως γραπτή γλώσσα. Έτσι, μαθαίνουμε ότι η νέα ελληνική έχει επτά και όχι πέντε φωνήεντα, ότι τα δίψηφα *ει, οι, ου* είναι δίφθογγοι, ότι τα συμφωνικά συμπλέγματα *ξ* και *ψ* είναι φθόγγοι κ.ο.κ. Εφεξής θα δυσκολευτούμε ν' ανακαλύψουμε σ' αυτή τη γνώση για τη γλώσσα τη γνώση της γλώσσας μας.

Στο σχολείο λοιπόν γίνεται η πρώτη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή. Την ταύτιση αυτή τη διευκολύνουν ψυχολογικοί και σημειολογικοί παράγοντες. Η «οπτική εικόνα» είναι πιο καθαρή, πιο διαρκής, πιο σταθερή από την «ακουστική εικόνα». Η «ακουστική εικόνα» είναι φευγαλέα. Αν θέλαμε να κυριολεκτήσουμε, θα λέγαμε ότι δεν έχουμε άλλη «εικόνα» της γλώσσας από τη γραφή. Η γραφή, επιπλέον, οδηγεί σ' ένα αντικείμενο, σ' ένα υλικό προϊόν, το τελικό κείμενο. Ο προ-

φορικός λόγος, αντίθετα, είναι μια συνεχής διαδικασία του υποκειμένου, γεμάτη προσπάθειες, διασταγμούς και αναδιατυπώσεις —όλο προσχέδια που δεν καταστρέφονται (M.A.K. Halliday).

Στη σταθεροποίηση όμως του «οπτικού αντικείμενου» της γραφής συμβάλλει κυρίως ένας κοινωνικός παράγοντας, η ορθογραφία. Οι μόνοι απαρέγκλιτοι κανόνες που μαθαίνουμε είναι οι κανόνες της ορθογραφίας. Αρκεί ένα λάθος μας για να ρεζίλευτούμε. Αρκεί μια «ορθογραφική απλοποίηση» για να μας αποσυντονίσει. Μας είναι οικείες οι αντιστάσεις στο να γράψουμε το «τραίνο» με *-ε*, το «αντικρύζω» με *-ι*, το «ψέμμα» με ένα *-μ*. Οι αντιστάσεις αυτές ενισχύονται από πολιτισμικούς παράγοντες. Πολλοί θεωρούν «άλωση της γλώσσας» το μονοτονικό σύστημα, «καταστροφή» το λατινικό. Σαν «κίνδυνος για τη γλώσσα» αναγνωρίζεται οποιαδήποτε «αλλοίωση» της ορθογραφίας.

Αν γλώσσα είναι η γραφή, τότε ο προφορικός λόγος δεν είναι γλώσσα. Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι λοιπόν η αντίληψη ότι η προφορική γλώσσα είναι άναρχη, ότι δεν υπακούει σε κανόνες· ότι μόνον ο γραπτός λόγος μπορεί να είναι δομημένος· ότι μπορούμε μόνο να γράψουμε αλλά όχι και να

μιλάμε «σωστά». Απόδειξη οι δεκάδες οδηγοί «σωστής χρήσης της γλώσσας», δηλαδή της γραφής.

Συναφής είναι και η άποψη ότι τα προφορικά ιδιώματα είναι ευμετάβλητα και ασταθή, κι ας αναγνωρίζουμε σε διαλέκτους που δεν γράφτηκαν ποτέ μια συντηρητικότερη μορφή από αυτήν που επικράτησε στην κοινή γραφομένη, κι ας υπάρχουν προφορικές παραδόσεις εντελώς ανεξάρτητες από τη γραφή. Και είναι αλήθεια ότι με τη γραφή και την τυποποίηση προσπαθούν κάποτε τα «άτακτα» προφορικά ιδιώματα ν' αντισταθούν στην κυριαρχία μιας κοινής γλώσσας.

Η συντηρητικότητα της γραφής σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή εδραιώνει, τέλος, την πεποίθηση ότι η γλώσσα είναι «μία και ενιαία», κυρίως στη διαχρονική της διάσταση. Εδραιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα δεν αλλάζει, δεν μεταβάλλεται, ή ότι, όσο κι αν αλλάζει, όσο κι αν μεταβάλλεται, η γραφή θα «μάς ενώνει με το παρελθόν», αφού αυτή πρώτη έριξε γέφυρες στο μέλλον.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Derrida J., *Περί γραμματολογίας*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1990.
- Halliday M.A.K., «Spoken and Written Modes of Meaning», στο *Media Texts: Authors and Readers*, επιμ. D. Graddol και O. Boyd-Barrett, Multilingual Matters / The Open University, Clevedon 1994, σ. 51-73.
- Harris R., *The Origin of Writing*, Duckworth, Λονδίνο 1986.
- *Reading Saussure: A Critical Commentary on the «Cours de linguistique générale»*, Duckworth, Λονδίνο 1987.
- Lyons J., *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*, μετ. Μ. Αραποπούλου κ.ά., εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995.
- Ong W. J., *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*, μετ. Κ. Χατζηκυριάκου, επιμ. Θ. Παραδέλλης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Saussure F. de, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979.

Πλούσιες και φτωχές γλώσσες

Μαρία Κακριδή-Φερράρι

Το ερώτημα της αξιολόγησης των γλωσσών, αν υπάρχουν δηλαδή γλώσσες επαρκείς και ανεπαρκείς, πολιτισμένες και πρωτόγονες, γλώσσες πλούσιες και φτωχές, ανώτερες και κατώτερες —που θα αντιστοιχούσαν κατά συνέπεια σε ανώτερες και κατώτερες φυλές—, απασχολεί διαφορετικά τον απλό κόσμο και τους επιστήμονες. Υπάρχουν πράγματι ασφαλή επιστημονικά κριτήρια για τέτοιου είδους κατατάξεις; Για τους Έλληνες ομιλητές φαίνεται ότι το ερώτημα είναι λυμένο, και μάλιστα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την ελληνική γλώσσα: θε-

Η Μαρία Κακριδή-Φερράρι είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

ωρούμε τη γλώσσα μας από τις πλουσιότερες του κόσμου, και η διάκριση αυτή, μολονότι αφορά την αρχαία ελληνική, αγκαλιάζει οπωσδήποτε και τη νέα, τουλάχιστον όποτε υπάρξει αμφισβήτηση του κύρους της από τους ξένους.

Η γλωσσολογία, ωστόσο, έχει διαφορετική γνώμη ως προς το γενικότερο ζήτημα της αξιολογικής κατάταξης των γλωσσών. Κάθε γλώσσα, ως σύστημα επικοινωνίας των χρηστών της, θεωρείται απολύτως αυτόνομος για την κοινωνία που τη μιλά. Όσα στοιχεία (ήχους, λέξεις, δομές) χρειάζονται π.χ. οι αυτόχθονες της Αυστραλίας που μιλούν την άγνωστη σε μας γλώσσα *Ίλγκαρ* για να εκφράσουν τις έννοιες που τους ενδιαφέρουν και τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών, τόσα και έχουν επιλέξει για τη γλώσσα τους. Το ίδιο και οι Άγγλοι, οι Κινέζοι, οι Έλληνες κ.ο.κ. Δεδομένου λοιπόν ότι κάθε γλώσσα καλύπτει επαρκώς τις ανάγκες της κοινότητας που τη χρησιμοποιεί, όλες οι γλώσσες θεωρούνται καταστατικά ισότιμες. Η γλωσσολογία δεν δέχεται ότι υπάρχουν φυσικές γλώσσες «ανεπαρκείς», «πρωτόγονες» ή «κατώτερες», και τέτοιου είδους χαρακτηρισμούς τους ανάγει σε εξωγλωσσικούς ιδεολογικούς μύθους.

Η επάρκεια κάθε γλώσσας ως προς τις ανά-

γκες της κοινωνίας που τη χρησιμοποιεί, όποια και αν είναι η εξέλιξη που θα ακολουθήσει στην ιστορική της πορεία, αναπτυξιακή ή συρρικνωτική, βασίζεται σε μια πολύ βαθύτερη διάσταση, η οποία έχει σχέση με την ίδια τη φύση των γλωσσών. Καθεμία από τις γλώσσες που ξέρουμε και έχουμε μελετήσει, όσο «απολίτιστη» και αν μας φαίνεται η κοινωνία που τη μιλά, έχει αποδειχθεί ότι ως κώδικας επικοινωνίας είναι το ίδιο πολύπλοκος και το ίδιο εξελιγμένος με τον κώδικα κάθε μεγάλης δυτικής ή άλλης χώρας που έχουμε συνήθως ως πρότυπο. Κάθε δήθεν «πρωτόγονη» γλώσσα που μας είναι γνωστή παρουσιάζει, χωρίς εξαίρεση, όλες τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις γλώσσες από τα πολύ ατελέστερα συστήματα επικοινωνίας των ζώων ή τους τεχνητούς κώδικες (π.χ. των σημάτων της τροχαίας κ.ά.). Τα σημαντικότερα από αυτά είναι: πρώτον, ότι κάθε ανθρώπινη γλώσσα βασίζεται στον συνδυασμό μονάδων χωρίς νόημα (των ήχων), έτσι ώστε να δημιουργούνται μονάδες με νόημα (οι λέξεις) και να εκφράζεται με απόλυτη οικονομία ολόκληρη η ανθρώπινη εμπειρία. Και δεύτερον, ότι κάθε γλώσσα οργανώνεται περαιτέρω θέτοντας κανόνες και νόμους στο φωνολογικό

της σύστημα, τον σχηματισμό των λέξεών της, τη σύνταξή της. Και κάθε δήθεν «πρωτόγονη» γλώσσα έχει τέτοιους κανόνες, το ίδιο αυστηρούς με τις λεγόμενες «πολιτισμένες» γλώσσες. Αν κανείς τούς παραβεί, δεν θα μπορέσει να συνεννοηθεί με αυτούς που τη μιλούν, με τον ίδιο τρόπο που, αν παραβεί κανείς τους κανόνες της γαλλικής, δεν θα μπορέσει να συνεννοηθεί σωστά με τους γαλλόφωνους. Άρα είναι το ίδιο γλώσσα με τις γλώσσες-πρότυπα που ξέρουμε και εκτιμούμε, όχι λιγότερο.

Η περιοχή όπου εντοπίζονται διαφορές και ξεγελούν την κρίση μας είναι το λεξιλόγιο. Πράγματι, οι γλώσσες παρουσιάζουν διαφορές ως προς το λεξιλόγιό τους, ανάλογα με τους τομείς του φυσικού περιβάλλοντος που έχουν σημασία για την κοινωνία τους ή με τις δραστηριότητες που έχουν αναπτύξει. Π.χ. λέγεται ότι οι Εσκιμώοι έχουν πλουσιότερο λεξιλόγιο για την ποιότητα και τις μορφές του χιονιού, ενώ οι Άραβες για τις καμήλες και την έρημο, αλλά και για τα μαθηματικά. Οι Ιταλοί ανέπτυξαν ορολογία για τη μουσική αλλά και για τα διάφορα είδη ζυμαρικών. Οι Γάλλοι για τη μόδα, την κουζίνα και τη διπλωματία. Στους αρχαίους Έλληνες οφείλουμε πολλούς ό-

ρους της φιλοσοφίας, στους Ρωμαίους το νομικό λεξιλόγιο κ.ο.κ.

Οι τομείς τους οποίους έχει αναπτύξει μια κοινωνία, και συνεπώς το λεξιλόγιο της γλώσσας που τους εκφράζει, αντικατοπτρίζουν στα μάτια μας τον πολιτισμό της. Ωστόσο, η ίδια γλώσσα σε άλλες περιστάσεις θα μπορούσε να εκφράσει οποιοδήποτε άλλον πολιτισμό. Θα προσάρμοζε κατάλληλα τα συγκεκριμένα στοιχεία της και κυρίως το λεξιλόγιό της (δηλαδή το γλωσσικό επίπεδο με τη μεγαλύτερη ρευστότητα), αλλά δεν θα χρειαζόταν να μεταβάλει καμία από τις συστατικές κατηγορίες ή τις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν από κοινού όλες τις ανθρώπινες γλώσσες που ξέρουμε. Αν π.χ. μια κοινότητα του Αμαζονίου αποφάσιζε ότι της είναι χρήσιμο να αναπτύξει τη νομική επιστήμη, θα χρειαζόταν να προσαρμόσει το λεξιλόγιό της στις νέες απαιτήσεις, το αντίστοιχο όμως θα συνέβαινε και αν ελληνόφωνες κοινότητες πήγαιναν να ζήσουν στη ζούγκλα του Αμαζονίου.

Οποιαδήποτε γλώσσα χρειαστεί να εξυπηρετήσει τις εκφραστικές ανάγκες μιας κοινωνίας που αναπτύσσεται και σε άλλους τομείς έχει τη δυνατότητα εγγενώς, από τη φύση της, ως επικοινων-

νιακό σύστημα, να το κάνει. Θα δημιουργήσει καινούριες λέξεις ή καινούριες σημασίες, χρησιμοποιώντας πάντα βέβαια το φωνολογικό, μορφολογικό και συντακτικό της σύστημα και τους κανόνες που τα διέπουν. Είναι λάθος να πιστεύεται ότι οι διαφορές των γλωσσών στους συγκεκριμένους τομείς που τις συγκροτούν σημαίνουν και διαφορές στη δυνατότητα ή την ικανότητα να εκφράζουν τα οποιαδήποτε νοήματα και τις σχέσεις μεταξύ τους.

Δεδομένου λοιπόν ότι όλες οι γλώσσες του κόσμου, χωρίς εξαίρεση, εμφανίζουν τις ίδιες κατηγορίες στοιχείων και ιδιοτήτων και λειτουργούν με τις ίδιες διαδικασίες, η όποια έλλειψη ισορροπίας τις διακρίνει στο μυαλό των ανθρώπων μπορεί να εξηγηθεί μόνο σε σχέση με το κύρος του πολιτισμού που εκφράζει η καθεμία. Οι πολιτισμοί όμως είναι και αυτοί αποτέλεσμα ιστορικών και κοινωνικοοικονομικών συγκυριών και δεν μπορούν να αξιολογούνται έξω από την κοινωνία και τις συνθήκες που τους γέννησαν. Και οπωσδήποτε δεν νοείται να αξιολογούνται ως δημιούργημα «ανώτερων» φυλών. Όπως δεν υπάρχουν «ανώτερες» φυλές αλλά μόνο φυλές διαφορετικές μεταξύ τους, έτσι δεν υπάρχουν και «ανώτερες» γλώσσες

ως έκφραση «ανώτερων» πολιτισμών. Υπάρχουν μόνο γλώσσες που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα επιμέρους στοιχεία τους, όχι όμως ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες που συνιστούν το φαινόμενο γλώσσα. Αν οι γλώσσες ενσωματώνουν την ιστορία και τον πολιτισμό της κοινότητας που τις χρησιμοποιεί, το κάνουν όλες με τα ίδια γλωσσικά μέσα. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία ή αξιολογική ιεράρχηση βασίζεται σε εξωγλωσσικές συμβολικές επενδύσεις, που ανάγονται εντέλει στον χώρο του ρατσισμού, των αντιεπιστημονικών και αυθαίρετων διακρίσεων δηλαδή, αναπαράγοντας τις μεθόδους του και στο πεδίο της γλώσσας. Από αυτήν την άποψη είναι –και εδώ–

Επιλογή βιβλιογραφίας

Akmajian Adrian - Demers Richard A. - Farmer Ann K. - Harnish Robert M., *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass. ⁴1995.

Harlow Ray, «Some Languages are just not good enough», στο Bauer Laurie - Trudgill Peter (επιμ.), *Language Myths*, Penguin, 9-14, Harmondsworth 1998.

Lyons John, *Language and Linguistics: An Introduction*, Cambridge University Press, Cambridge 1981 [ελλην. μετ. Μ. Αραποπούλου κ.ά.: *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995].

Πετρούνας Ευάγγελος, *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση, Μέρος Α': Θεωρία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1984.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Από τη μελέτη
του Εμμανουήλ Ροΐδη
«Τα είδωλα»

«Ρητορική» και «γραμματική»
του αρχαίου ελληνικού λόγου

Τα μεν ελαττώματα αυτού [=του αρχαίου τυπικού], η περιπλοκή, η ανωμαλία, η ασάφεια, η σύγχυσις, το άστατον, το πολύμορφον, ο όγκος και η πολυειδία, εξακόλουθούσι να υμνώνται ως προτερήματα μοναδικά, της δε νεωτέρας κλίσεως η ομαλότης και η ευχρηστία ν' αποκηρύττεται ως βαρβάρωσις και φθορά, διά τον μόνον λόγον ότι καλλίτεροι των της «Ερωφίλης» είναι οι στίχοι της «Αντιγόνης» και η περίοδος του Ισοκράτους στρογγυλωτέρα της του Μηνιάτη. Αντί των τύπων, συγκρίνονται προς αλλήλους οι συγγραφείς και, αντί δύο γραμματικών, παραβάλλονται δύο φιλολογίαι. Το αυτό ακριβώς ως αν παρεβάλλοντο δύο αγάλματα προς εκτίμησιν ουχί της τέχνης των γλυπτών, αλλά της ποιότητος του μαρμάρου.

Και αληθές μεν είναι ότι μετά μακρούς αγώνας ηυτηχήσαμεν τέλος πάντων ν' ακούσωμεν εσχάτως παρά καθηγητού και πρώην καθηγητού του ημετέρου Πανεπιστημίου, κατά τούτο μόνον συμφωνούντων: «ότι πάντα όσα κοινώς λέγονται περί της

υπεροχής της αττικής διαλέκτου ως διαλέκτου είναι προλήψεις παιδαριώδεις» (Δ. Βερναρδάκη, «Ψευδαττικισμού Έλεγχος») και ότι: «η θεωρία περί της ευγενείας των αρχαίων τύπων και της ευτελείας των νέων είναι αξιολύπητος πλάνη» (Γ. Χατζιδάκι, «Το Γλωσσικόν Ζήτημα»): μικρόν όμως είναι το εκ των αποφάνσεων τούτων κέρδος, αν πρόκειται δι' άλλους οιοσδήποτε λόγους να εξακολουθήσωμεν και μετά ταύτας να φιττακίζωμεν ως όρνεα τους αττικούς τύπους.

(σελ. 220 κ.ε.)

Ρυθμίζεται η γλώσσα;

Ὅπως δεν ίσχυσε ο Αρίσταρχος να ομαλίση τα ανώμαλα κλίτων ο Ζεὺς του Ζεός, ο Πρωταγόρας να κανονίση λογικώς τα γένη των ονομάτων, ο Μοίρις ν' αναστήση τους εκλείψαντας αττικούς τύπους, ο Τιβέριος νὰ πλουτίση την λατινικήν διά λέξεώς τινος της αρεσκείας του, ή ο αυτοκράτωρ Σιγισμούνδος να μεταβάλη διά συνοδικής αποφάσεως το schema από ουδετέρου εις αρσενικόν, ούτω απέτυχον πάντοτε οι φιλολογικοί σύλλογοι, αι σχολαί και αι ακαδημίαι, οσάκις επεχείρησαν να μετακινήσωσιν εν μόνον ιώτα της γλώσσης ή ν' αντιταχθώσι καθ' οιονδήποτε επελθούσης μεταβολής. Την δε εισαγωγήν νέου ονόματος ή τύπου κατώρθωσε μόνον εκείνος, του οποίου η ενέργεια έτυχε να ταυτισθή μετά της του ομογλώσσου έθνους, και πάντοτε ή σχεδόν πάντοτε κατ' ασυνείδητον συμφωνίαν προς νόμους ουδόλως εκ της βουλήσεως αυτού εξαρτωμένους.

Η γλώσσα είναι ανεξάρτητος ουχί από του ανθρώπου, αλλ' από μόνης της «βουλήσεως αυτού», ό-

πως συμβαίνει και εις πλείστα άλλα των ανθρωπί-
νων· εν άλλοις λόγοις [δεν] δύναται να υπάρξη γλώσ-
σα εκτός του ανθρώπου, [ούτε] δύναται ο άνθρωπος
να λαλήση όπως βούλεται, αλλά μόνον κατά τινας
νόμους απαραβάτους, επί τους οποίους δεν έχει η α-
τομική αυτού θέλησις επίδρασιν καμμίαν. Ὑπαρξίς
γλώσσης άνευ λαλούντος θα ήτο τι εξ ίσου άτοπον ως
αν ελέγετο ότι δύναται να υπάρξη ακοή άνευ ακούον-
τος ή όρασις άνευ ορώντος.

(σελ. 116, 122 κ.ε.)

Η εξέλιξη της γλώσσας και η «φθορά»

Έργον τω όντι του γλωσσολόγου δεν είναι να εξε-
τάξη αν πρέπει να θεωρηθώσιν ο Σοφοκλής και
ο Βιργίλιος, ο Πλάτων και ο Κικέρων, ως τελειότε-
ροι παντός μετ' αυτούς εποποιού, φιλοσόφου, ρήτορος
ή δραματογράφου, αλλά μόνον αν η περικοπή του αρ-
χαιού τυπικού κατέστησε κατωτέραν της πλατωνι-
κής ή της κικερωνείου την ενάργειαν και την ακρί-
βειαν της φράσεως του Σαιξπέιρου, του Δάντου, του
Πασκάλ ή του Φενελώνος. Εις τούτο δε απαντώσιν
ομοφωνούντες πάντες οι αρμόδιοι, ότι η μεν σαφή-
νεια είναι κατ' ανάγκην ανάλογος της τελειότητος
της αναλύσεως, ήτοι της εκφράσεως πάσης σχέσε-
ως διά λέξεως χωριστής, ο δε βαθμός ακριβείας, ο
απαιτούμενος παρά της σημερινής επιστήμης, ήτο
τι άγνωστον εις τους αρχαίους και ασυμβίβαστος
προς την φύσιν της συνθετικής αυτών γλώσσης.

Πώς ήδη να υποθέσωμεν ότι, ενώ πάσαι αι συγγε-
νείς ευρωπαϊκαί γλώσσαι εκαρπώθησαν εκ της α-

πλοποιήσεως του τυπικού ανώτερον βαθμόν σαφηνείας, οξύτητος και ευχρηστίας, μόνη η νεοελληνική έχει λόγους να θρηνή ως δεινόν δυστύχημα την απώλειαν πολύ μικροτέρου ποσού αρχαίων τύπων; Ο θρήνος θα ήτο εύλογος, αν ηδύνατο να υποτεθή συνεχλείψασα μετά του τύπου και η ικανότης προς έκφρασιν της δι' αυτού δηλουμένης σχέσεως· τοιούτο όμως δυστύχημα ούτε έπαθεν η νεοελληνική, ούτε είναι δυνατόν ανθρωπίνη γλώσσα να πάθη. Κατά μόνον τω όντι τον πλούτον του λεξικού, τον χρήσιμον εις διατύπωσιν εννοιών, δύναται γλώσσά τις να θεωρηθή πλεονεκτούσα ή μειονεκτούσα των άλλων, ουχί όμως και κατά την ικανότητα προς δήλωσιν των γραμματικών σχέσεων, ήτις είναι εις όλας τας γλώσσας απολύτως η αυτή και όλως άσχετος προς την δαψίλειαν ή την πενιχρότητα του τυπικού ή και την τελείαν έλλειψιν κλιτικών καταλήξεων.

(σελ. 161 κ.ε., 175)

Η σημασιολογία και οι αλλαγές στη γλώσσα

Ενώ του κυρίως γλωσσολόγου λήγει το έργον αφού καταστήση διά φωνητικής αναλύσεως αναντίλεκτον την ταυτότητα λ.χ. του αγγλικού whole και του ελληνικού «καλός», ο μύστης της νέας επιστήμης [=της σημασιολογίας ή «σημαντικής»] αναλαμβάνει ν' ανεύρη και πώς η λέξις αυτή, η σημαίνουσα «εύμορφος» παρά τοις συγχρόνοις του Περικλέους, σημαίνει «αγαθός» παρά τοις απογόνοις αυτού και «ολόκληρος» παρά τοις Άγγλοις· πώς το «εξοδεύω» εσήμαιεν εν αρχή «εξέρχομαι», έπειτα «αποθνήσκω» και σήμερα «δαπανώ», πώς οι τε Έλληνες και οι Γάλλοι μεταχειρίζονται το «κρατώ» και το tenir και ως συνώνυμα του «νομίζω»· πόθεν η χρήσις τού «φθάνει» αντί «αρκεί»· διατί ακούομεν μητέρας επαινούσας «τη φρονιμάδα του “μωρού” των» και διατί, πλην του ανωτάτου άρχοντος, λέγομεν ότι «βασιλεύει» και ο κλίνων προς την δύσιν δίσκος του ηλίου.

Αλλά και πολυπλοκωτέρους ακόμη κόμβους αναδέχεται ο σημαντιστής να λύση· πώς λ.χ. συμ-

βαίνει οι μεν μεσημβρινοί λαοί να συνδέωσι την έννοιαν της καθαρότητος μετά της του πυρός, λέγοντες *purus* εκ του «πυρ» ή «αγνός» εκ του λατ. *ignis* και του σανσκρ. *agni*, οι δε γερμανικοί μετά της ροής του ύδατος, λέγοντες *rein* (καθαρός) κατά το *rinnen* και τον Ρήνον ποταμόν· πώς δε αμφοτέροι συνδυάζουσι την έννοιαν της ελευθερίας μετά της ερωτικής απολαύσεως, οίον *libertas*, *libido*, *libertin*, «γυνή ελευθερίων ηθών», και *frei* (γερμ. ελεύθερος), *Freier* (εραστής) και *Freya* (η σκανδιναβική Αφροδίτη).

(σελ. 127 κ.ε.)

«Φθορά» των αρχαίων από τους αρχαίους

Κυριώτατον τω όντι γνώρισμα της απτικής, εν συγκρίσει προς τας διαλέκτους των λοιπών ου μόνον προγενεστέρων αλλά και συγχρόνων Ελλήνων, είναι ο διά παντοίων εκκρούσεων, συγκοπών και συναιρέσεων περιορισμός του μήκους των λέξεων και ιδίως των κλιτικών καταλήξεων. Αντί: τα τέρατα, τα κέρατα κτλ. έλεγον τα «τέρα», τα «κέρα», τα «κρέα», τα «σέλα» κτλ., την μνάαν συνήρουν εις «μναν», την εικόνα ηκρωτηρίαζον εις «εικώ», τον Ποσειδώνα εις «Ποσειδώ», τας «γηραιάς, γραιίας ή γράας» συνέτεμον εις «γραυς», αντί σώος έλεγον «σως», αντί οι «βόες» και τους «βόας», οι «βους», τους «βους», ταυτίζοντες χάριν μονοσυλλαβισμού των δύο πτώσεων τας καταλήξεις.

Αλλά τα ανωτέρω ιδιωματικά είναι ελαχίστου λόγου άξια, παραβαλλόμενα προς τον πολύ σπουδαιότερον των ρηματικών καταλήξεων ακρωτηριασμόν. Προς εκτίμησιν της σπουδαιότητος της συγκοπής τού έξεσαι εις «έζη», του βούλεσαι εις «βούλει», του ετύπτεσο εις «ετύπτου», του οίδασθα εις

«οίσθα», του *ιάσαι* εις «*ιά*» και των άλλων ομοίων, πρέπει ν' αναλογισθή τις, ότι κατά τον αυτόν τρόπον ηκρωτηριάσθησαν υπό της αττικής ψαλίδος πάντα ανεξαιρέτως τα ρήματα της ελληνικής γλώσσης. Ἀσπλαγχνος δὲ προ πάντων υπήρξεν ἡ κουρά των *ιδίως* καλουμένων αττικῶν τού τε ρήματος και του ονόματος τύπων, το τελέσομαι *συνηρέθη* εις «*τελούμαι*», το κομίσω εις «*κομιώ*», το περιελάσω εις «*περιελώ*», των δὲ *λεώς, άλως, κάλως, ταώς* και παντός άλλου αττικῶς κλινομένου ονόματος αι μεν των πτώσεων ταυτίζονται απολύτως κατά τε την φωνήν και την γραφήν, οριζόμεναι διά μόνου του άρθρου ως εις τας ρωμανικὰς γλώσσας, αι δὲ διακρίνονται εκ μόνου του ληκτικῶν συμφώνου ως εν τη νεοελληνική και τη αγγλική.

Αδιστάκτως δὲ και άνευ τινός υπερβολῆς δύναται τις να εἶπη, ότι ουδέν άλλο είναι της αττικῆς διαλέκτου ἡ γραμματικὴ παρά συλλογὴ κανόνων κυρούντων την επανάστασιν του αθηναϊκοῦ λαοῦ κατά της περιττοφωνίας. Ο Σοφοκλῆς μετεχειρίζετο γράφων συντρίμματα της αρχαιοτέρας ελληνικῆς, όπως ο Σαιξπείρος της σαξονικῆς...

(σελ. 156-57)

«Θηρευταί ετυμολογιών»

Οὐδ' ἔχει τι κοινότερον ἡ σήμερον γλωσσική *επιστήμη* προς τους πρώην θηρευτάς ετυμολογιών, οἵτινες εις μόνην την συγγένειαν του ἤχου και την τυχαίαν σύμπτωσιν σημασίας προσέχοντες, παρήγον το *rosa* εκ του «*ρα*» και «*όζω*», το *baron* από του «*βαρώ*», διά τον λόγον «*ὅτι ο βαρόνος είναι πρόσωπον βαρύτητος μεγάλης*» [...] και το γερμανικόν *Gasterey* (εστιατόριον) εκ του γαστήρ, «*διότι χάριν αυτής παρασκευάζονται τα συμπόσια*» [...], ενώ άλλοι επρότεινον ως επιχείρημα υπέρ της μονογλωσσίας του ανθρωπίνου γένους, ότι ελληνίζουσι φυλαί τινες αμερικανῶν αγρίων, καλούντων *mata* και *rotamas* τα ὄμματα και τον ποταμόν [...].

Τους κατά ταύτην ετυμολογούντας ἢ μάλλον ετυμολογήσαντας χλευάζει ο Ουίθνεϋ ανηλεώς, παρομοιάζων προς φυσιοδίφας *«ικανούς να συγκατατάξωσι καθ' ομοιότητα χρώματος πράσινα φύλλα, πράσινα ὄστρακα και πράσινα πτερά»*.

*

Ὅπως περί πάντα τα λοιπά, οὕτω και περί τούτο

το κυριώτατον γνώρισμα του σημερινού ημών αττικισμού είναι να πράττωμεν ακριβώς το εναντίον των όσα έπραττον οι Αττικοί, οι ως εκ του ανωτέρου αυτών πολιτισμού και της επιμιξίας προς τα ανατολικά έθνη περισσοτέρας των λοιπών Ελλήνων πολιτογραφήσαντες επεισάκτους λέξεις. Αποτέλεσμα δε της τοιαύτης προς τα προγονικά παραδείγματα περιφρονήσεως υπήρξε, πλην του αξιοθρηνήτου ακρωτηριασμού της γραπτής γλώσσης, και ο ιλαρώτερος αγών των πρεσβυτέρων λογίων προς διάσωσιν αμφιβόλων τινών λεξιδίων διά της δήθεν ετυμολογικής αποδείξεως του ελλητισμού αυτών, του «γάιδαρος» εκ του «κάνθαρος» ή του «αεί δαίρω», του «χαμάλις» εκ του «χθαμάλιος», του «μαντίλι» εκ του «μάττειν ύλην», του «εσνάφι» εκ του «συνάφεια», του «φυτίλι» εκ του «φωτός ύλη», του «ερμάρι» εκ του «Ερμής», του «χαρχάλι» εκ του «καρακάλλιον», του «μπουρέκι» εκ του «βήρεκες», του «λαπάς» εκ του «λάπασσω» και τα αλησμόνητα άλλα.

(σελ. 112-13, 265)

Η «υπεροχή» της σανσκριτικής γλώσσας

Αν περιορισθώμεν εις μόνην [...] την πρωτότοκον θυγατέρα της Αρίας και πρεσβυτέραν αδελφήν της ελληνικής και της λατινικής Σανσκριτήν, την διά πλήθους επικουρημάτων εις πάντα λόγιον σήμερον προσιτήν, ευρίσκομεν και ταύτην ακούσαν προς μετριασμόν του τύφου παντός πιστεύοντος ότι εις τον όγκον του τυπικού και του λεξικού έγκειται η μοναδική της ελληνικής υπεροχή.

Πώς τω όντι να εξακολουθήση κομπάζων διά τον πλούτον αυτής απέναντι των τεσσαράκοντα επτά στοιχείων του σανσκριτικού αλφαβήτου, των οκτώ πτώσεων του ονόματος, των δέκα του ρήματος συζυγιών, των επτά τύπων του αορίστου και των τριών παρωχημένων της προστακτικής; Πού δε ν' ανεύρωμεν εις ελληνικόν ή άλλης οιασδήποτε γλώσσης λεξικόν πέντε συνώνυμα της χειρός, ένδεκα του φωτός, δεκαπέντε του νέφους, είκοσι της σελήνης, ισάριθμα της σφαγής, τριάκοντα του πυρός και περισσότερα του ηλίου; Μάταιον δε θα ήτο και ν' αναζητήσωμεν ειδικόν επίθετον προς παράστασιν της

ερυθρότητος της γλώσσης, άλλο διά το ερύθημα της παρειάς, τρίτον διά τα ούλα και τέταρτον διά τα χείλη, και παρ' αυτοίς πέντε άλλα προς απεικόνισιν της καμπύλης των οφρύων, τέσσαρας βαθμούς απαλότητος του δέρματος και οκτώ λειότητος των τριχών.

Αν δε θεωρήσωμεν ως πλεονέκτημα και το πολυσύλλαβον και στομφαστικόν, ουδ' αυτά βεβαίως αι χάριν παιδιάς δημιουργηθείσαι υπό του Αριστοφάνους πεντασπίθαμοι λέξεις δύνανται να συγκριθώσιν προς τας συνηθεστάτας σανσκριτικάς, τας του βουδικού λ.χ. διστίχου:

*Sarvaparanvakaram kuçalosyōpasampradam
Svatchittaparidasmanam etad Buddhānuçasanam.*

Πώς δε να θεωρηθῆ υπέροχος και η συνθετική δύναμις της ελληνικής, παραβαλλομένη προς την ινδικήν συμπύκνωσιν εις μίαν λέξιν ολοκλήρου προτάσεως ή λεπτομερούς περιγραφής, οίον: *Karṇīyatipalbatasaporamadihi*, ήτοι «κόκκοι σινάπεως ακοούντες προς ανέγερσιν όρους», ή *Nilakunalaya-dulasadriçumaynah*, ήτοι «ο έχων οφθαλμούς ομοίους πετάλω κυανής νυμφαίας»...

(σελ. 138-39)

«Η βαρβαρική πολυτυπία»

Οι Βάσκοι, οι μη κατορθώσαντες ακόμη να εννοήσωσι τι είναι αφηρημένη έννοια, έχουσιν εν τούτοις τέσσαρας του ρήματος κλίσεις, την αρσενικήν, την θηλυκήν, την τιμητικήν και την αδιάφορον, δηλώνοντες δι' ιδιαίτερας καταλήξεως ότι πρόκειται ο λόγος περί ενεργείας ή πάθους ανδρός ή γυναικός, περί κοινού ή ανωτέρας περιωπής προσώπου. [...]

Το ρήμα των αυτοχθόνων της Χιλής έχει κακείνο ιδιαίτερον κατάληξιν συγκριτικήν και πλείστας εγκλίσεις τελείως αγνώστους εις οιανδήποτε αρχαίαν ή σύγχρονον ευρωπαϊκήν γλώσσαν. Ούτω λ.χ. *elan* σημαίνει «δίδω», *elanquet* «δίδω περισσότερον», *elanquamen* «επιθυμώ να δώσω», *elaiquet* «υποκρίνομαι ότι δίδω», *elamvala* «δύναμαι να δώσω» κτλ.

Οι ουχί ολιγώτερον των Χιλιανών ευδαίμονες Χεροκαίοι κατορθώνουσι να εκφράζωσι μονολεκτικώς διά θαυμαστής ποικιλίας καταλήξεων τα «πλύνω το πρόσωπόν μου, πλύνω το πρόσωπον άλλου, πλύνεται το πρόσωπόν μου παρ' άλλου» και πάσαν άλλην της προσωπολousίας σχέσιν.

Οι δε Εσκιμώοι έχουν ειδικότερα κατάληξις προς δήλωσιν της ενεργείας ή του πάθους ου μόνον του ρήματος, αλλά και του ουσιαστικού· ούτω λ.χ. το μεν «τεκανιακού» σημαίνει την «τρώγουσαν αλώπεκα», το δε «τεκανιαπή» την «τρωγομένην».

Ενώ δε ουδεμία αρχαίου ή νεωτέρου πολιτισμένου έθνος γλώσσα έχει περισσότερα των δύο ή τριών γενών, ήτοι αρσενικού, θηλυκού και ουδετέρου, φυλαί τινες της νοτίου Αφρικής, και ιδίως οι Κάφροι και οι Οτεντότοι, έχουν δεκαεπτά ή και περισσότερα γένη, διακρίνοντες διά της καταλήξεως ου μόνον το άρρεν από του θήλεως και του αφύχου, αλλά και παντοίας τούτων υποδιαίρέσεις, οίον γένος τετραποδικόν, γένος κερασφόρον, γένος λεπιδωτόν, γένος φυτικόν, γένος φαγώσιμον και ούτω καθ' εξής. [...]

Οι Παπούαι έχουν πλην του δυϊκού και τρικόν, οι δε Μελανήσιοι και τετραδικόν, όπερ εκίνησε τον Ουίθνεϋ ν' απαντήσει σκωπτικώς εις τους θρηνούντας την απώλειαν του αρχαίου δυϊκού: «ότι ευχής άξιον θα ήτο να εισαχθή εις την γραμματικήν, όπως και εις την αριθμητικήν, σύστημα δεκαδικόν». Περί δε του αριθμού των πτώσεων αρκούμεθα να ενθυμίσωμεν ότι, αντί των πέντε της ελληνικής, των εξ της λατινικής και των επτά της σανσκριτής, έχουν αι λεγόμεναι σκυθικαί γλώσσαι τουλάχιστον

Αλλά πολύ μάλλον διδακτική είναι η σύγκρισις της κλασικής πενίας προς τον βαρβαρικόν της ρηματικής κλίσεως πλούτον. Ούτε οι Έλληνες τω όντι ούτε οι Ρωμαίοι ουδ' αυτοί οι Ινδοί είχαν γένος ρήματος, ειδικότερα δηλ. κατάληξις αυτού συμφωνούσαν προς την του άρρενος ή του θήλεως υποκειμένου, οία η της βασκικής και πλείστων τουρανικών και αμερικανικών διαλέκτων. Αλλ' ουδέ περί τον ορισμόν του χρόνου επεκράτει μεγάλη τις ακρίβεια παρά τοις αρχαίοις, ειδικότερα δηλ. κατάληξις διακρίνουσα το χθεσινόν από του προ αιώνων παρελθόντος ή το προσεχές μέλλον από του απωτάτου. Περί δε των εγκλίσεων παρατηρεί ο Ουίθνεϋ ότι ούτε δεικτικήν, ούτε ικετικήν, ούτε διστακτικήν εγνώριζον οι Έλληνες και Λατίνοι, ουδέ κατώρθουν να ορίσωσιν απεριφράστως το πλήθος των περιπτώσεων, τας οποίας διακρίνει η γραμματική των Αλγογκίνων. [...]

Οι Χεροκαίοι έχουν διπλόν τύπον του α' προσώπου του δυϊκού προς διάκρισιν του «εγώ» και «συ» από του «εγώ» και «εκείνος», ο δε τρικόν του παπουϊκού ρήματος διαιρείται εις περιληπτικόν και εξαιρετικόν, ως λ.χ. akayan = «εγώ και σεις οι δύο», και akayantis = «σεις οι δύο άνευ εμού»: οι δ' έτι μακαριώτεροι Μαλικολόοι ευπορούσι τύπων ικανών προς μονολεκτικήν δήλωσιν του «ημείς οι

δύο μόνοι, ημεῖς οἱ δύο μετ' ἄλλων, σεις οἱ δύο, σεις οἱ τρεῖς, ημεῖς οἱ τέσσαρες, σεις οἱ τέσσαρες», καὶ πάσης ἄλλης σχέσεως τετραπλῆς.

(σελ. 172-74)

Ποία ἡ «τελειοτάτη πασῶν τῶν διαλέκτων»;

Τα ανωτέρω φαίνονται ἀρκούντα πρὸς πλήρη διακρίσιν τοῦ Σέυς, συμπεραίνοντος «ὅτι, ἀν θεωρηθῆι ἡ γλωσσικὴ τελειότης ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς ποικιλίας τῶν γραμματικῶν τύπων, τελειοτάτη πασῶν τῶν διαλέκτων πρέπει ἀδιστακτικῶς ν' ἀνακηρυχθῆ, οὐχί ἡ τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ' ἡ τῶν Ἑσκιμῶων ἢ τῶν Χερσκαίων». Το μόνον τούτων μειονέκτημα εἶναι ὅτι δὲν ηυτύχησαν νὰ γεννήσωσιν ἐξοχόν τινα ποιητὴν ἢ συγγραφέα, ὅπως συμπροσκυνηθῆ μετ' αὐτοῦ ἡ ὀντως πλουσιωτάτη γλῶσσα τῶν εὐλόγως καὶ δικαίως, ἀντὶ νὰ υμνῆται ἀδίκως καὶ παραλόγως ἡ θεότης τοῦ πενιχοῦ ιδιώματος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ οὔτε τρικόν ἔχοντος, οὔτε φύλον τοῦ ῥήματος, οὔτε ἰκετικὴν ἢ διστακτικὴν ἐγκλισιν, οὔτε πτώσεις δεκαπέντε, οὔτε γένη δεκαοκτώ, οὐδ' ἄλλο γνῶρισμα κανέν τελειότητος καὶ πλούτου.

Ἀν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἀν δηλαδὴ ἐσυνδέετο ο-

πρωσδήποτε μετά του τύπου η εκφραστική της γλώσσας ικανότης, άξιον αληθώς απορίας θα ήτο πώς κατορθώνουν οι αρχαίοι Έλληνες να ορίζωσι διά πέντε μόνο πτώσεων όσα διέκρινον οι Σκύθαι διά δεκαπέντε και έτι απορώτερον πώς κατορθώνουσι τούτο σήμερα οι Γάλλοι και Ιταλοί χωρίς καμμίαν. Εξάπαντος δε θα ηναγκαζόμεθα να παραδεχθώμεν ότι, ως εκ της ανυπαρξίας εις την αρχαίαν ελληνικήν ιδιαίτερας καταλήξεως του τριικού, του γένους του ρήματος, της διαθέσεως του ουσιαστικού, της διστακτικής εγκλίσεως και του άλλου πλούτου των βαρβαρικών γλωσσών, απέβαιεν η έκφρασις των διανοημάτων του Πλάτωνος ατελεστέρα της του Κάφρου, του Εσκιμούου, του Ζουλού και του Οτεντότου. Αλλ' αν φαίνεται η υπόθεσις αύτη αστεία, δύσκολον είναι εις τον λογικώς σκεπτόμενον να θεωρήση μικροτέραν την αστειότητα του οδύρμου διά την απώλειαν της ευκτικής, του δυϊκού, του μέσου αορίστου ή του υπερσυντελικού, ενώ κατ' ουδέν ηλαττώθη εκ ταύτης η ικανότης της σημερινής γλώσσας προς δήλωσιν της δυάδος, της υπερσυντελείας, της μεσότητος ή της ευχής.

(σελ. 174, 176)